

Dergiabant

2025, 13(1): 1-22, doi: 10.33931/dergiabant.1600022

İlmihâl Türünde Bir Literatür İncelemesi: Ebü'l-Leys Es-Semerkindî'nin *Mukaddimetü's-Salâtı* ve Üzerine Yapılan Çalışmalar

A Literature Review in The Genre of İlmihâl: Abu'l-Leys al-Samarqandî's *Muqaddimat al-Şalât* and Related Studies

Necmettin AZAK¹

Geliş Tarihi (Received): 11.12.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 23.12.2024

Yayın Tarihi (Published): 31.05.2025

Öz: Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin *Mukaddimetü's-salât* adlı eseri Hanefî mezhebinin namaz, abdest ve taharet konularındaki görüşlerini sistematik bir şekilde sunarak ilmihâl literatüründe önemli bir yer edinmiştir. Üzerine yazılan şerh, haşiye, tercüme ve manzum çalışmalar eserin geniş bir coğrafyada etkili olmasını sağlamışsa da bu metinlerin aidiyeti, nüsha varyasyonları ve yöntem farklılıkları gibi sorunlar literatürü karmaşıklştırmıştır. Bu makale, eserin tarihî bağlamını ve üzerine yapılan çalışmaları analiz ederek yazma eser kataloglarındaki yanlışlıklar, aidiyet karmaşaları ve eksik istinsahlar gibi sorunları ele almaktadır. Çalışmada, yazma eserlerin tespit ve tasnifi, literatürdeki sorunların giderilmesine yönelik birincil hedef olarak belirlenmiştir. Ayrıca tarihî bağlamın ve yöntemsel farkların daha net ortaya konması için karşılaştırmalı bir analiz yöntemi kullanılmıştır. Literatürdeki metodolojik eksiklikleri belirleyerek, gelecekte yapılacak çalışmalara sağlam bir temel oluşturmayı hedeflemektedir. Bu kapsamda, eser üzerine yapılan çalışmaların doğru değerlendirilmesini sağlamak için daha titiz bir kaynak taraması ve eleştirel bir yöntem önerilmektedir. Böylece, *Mukaddimetü's-salât*'ın ilmî ve kültürel mirası daha kapsamlı bir şekilde ortaya konulabilecektir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, İlmihâl, Ebü'l-Leys es-Semerkindî, Mukaddimetü's-Salât, Yazma Eser.

&

Abstract: Abu'l-Leys al-Samarqandî's *Muqaddimat al-Şalât* holds a significant position in the ilmihâl literature by systematically presenting the views of the Hanafi school on issues related to prayer, ablution, and ritual purity. While the extensive corpus of commentaries (sharh), glosses (hāshiya), translations, and versified works has facilitated its widespread influence across various regions, challenges such as issues of attribution, manuscript variations, and methodological discrepancies have rendered the associated literature complex. This study aims to analyze the historical context of the text and the body of scholarship surrounding it, focusing on problems such as inaccuracies in manuscript cataloging, attribution ambiguities, and incomplete transcriptions. The primary objective is to identify and classify manuscripts to address these longstanding issues. Furthermore, a comparative analysis methodology is employed to elucidate historical and methodological divergences more clearly. By identifying methodological deficiencies in the existing literature, the study seeks to provide a solid foundation for future research. To this end, it proposes a more meticulous source analysis and a critical approach to ensure accurate evaluation of the works related to *Muqaddimat al-Şalât*. Consequently, the study aspires to comprehensively uncover the scholarly and cultural legacy of this pivotal work.

Keywords: Islamic Law, İlmihâl, Abu'l-Leys al-Samarqandî, Muqaddimat al-Şalât, Manuscript.

Atıf/Cite as: Azak, Necmettin. "İlmihâl Türünde Bir Literatür İncelemesi: Ebü'l-Leys Es-Semerkindî'nin Mukaddimetü's-Salâtı ve Üzerine Yapılan Çalışmalar". *Dergiabant* 13/1 (Mayıs 2025), 1-22. doi: 10.33931/dergiabant.1600022

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Doç. Dr., Necmettin Azak, İzmir Bakırçay Üniversitesi, necmettin.azak@bakircay.edu.tr.

1. Giriş

İlmihâl, Arapça “ilim” (bilgi) ve “hâl” (durum) kelimelerinin birleşiminden oluşan bir terim olup “durum bilgisi” anlamına gelir. İslâm kültüründe ilmihâl bir Müslümanın inanç, ibadet, ahlâk ve günlük yaşamında ihtiyaç duyduğu temel dinî bilgileri içeren eserleri ifade eder.² Bu eserler Müslüman bireylerin dinî yükümlülüklerini doğru bir şekilde yerine getirebilmeleri için rehberlik eder. İlmihâl geleneği İslâm toplumlarında erken dönemlerden itibaren gelişmeye başlamıştır. İlk dönemlerde dinî bilgiler sözlü olarak veya fıkıh-fetva kitapları aracılığıyla aktarılırken zamanla bu bilgilerin sistematik bir şekilde derlenmesi ihtiyacı doğmuştur. Bu süreçte özellikle mezheplerin teşekkülü ve farklı bölgelere yayılmasıyla birlikte mezhep içi görüşlerin derlenip muteber metinlerin oluşturulması önem kazanmıştır.

“İlmihâl” kavramının tanımına en erken dönemlerde Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî’nin (ö. 189/805) *Kitâbü’l-Kesb* isimli eserinde rastlanmaktadır.³ Ancak bu kavramın bir yazım türü olarak kullanılması ise Osmanlı döneminde 15. ve 16. yüzyıllarda ilmihâl adı verilen eserlerin yazılmasıyla gerçekleşmiştir.⁴ Osmanlı döneminde halkın anlayabileceği sade bir dille dinî bilgileri sunan eserlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu gereksinimi karşılamak amacıyla Arapça yazılmış bazı eserler Türkçeye çevrilmiş ve eksik görülen kısımlar tamamlanarak ilk ilmihâller oluşturulmuştur.⁵ Her ne kadar yazım türü olarak geç dönemde eserler verilmeye başlansa da içerik olarak ilmihâl eserlerinin üretimi çok daha erken başlamış ve zengin bir literatür meydana gelmiştir.⁶ Bu literatür genel olarak Ebü’l-Leys es-Semerkandî’nin (ö. 373/983) *Mukaddimetü’s-salât*’ı ile başlatılmaktadır.⁷ Modernleşme dönemi Tanzimat’la birlikte ilmihâller daha sistematik hale gelmiş ve yeni Türkçe ilmihâl eserleri yazılmıştır.⁸ Cumhuriyet döneminde ise temel dinî

² Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 247.

³ Bu eserde, “İlim talep etmek her Müslümana farzdır” hadisindeki “ilim” kelimesini “ilmihâl” olarak yorumlamış ve bunu şu şekilde açıklamıştır: “İnsanın sorumlu olduğu ibadet ve görevleri yerine getirebilmesi için, mevcut durumda neye ihtiyacı varsa onu bilmesi zorunludur. Örneğin, namaz kılmak için abdest almayı öğrenmek; ticaretle uğraşıyorsa, faizden ve geçersiz akitlerden korunmayı bilmek; malı varsa, zekâtını nasıl vereceğini öğrenmek; hacca gitmesi gerekiyorsa, hac ibadetinin gereklerini bilmekle yükümlüdür. İşte ‘ilmihâl’ bu bilgilerin toplamıdır.” Bk. Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, *Kitâbü’l-kesb*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü’l-Matbûâtü’l-İslâmiyye, 1997), 148-149; Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1978), 30/260. İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) *Fıkhu’l-Ekber* adlı eserinde, Zernûcî (ö. 620/1223) *Ta’limü’l-müte’allimîn*’de, Şeybânî’nin ifadelerine benzer şekilde “ilmihâl” kavramını kullanmışlardır. Bk. Mediha Aynacı, *Osmanlı Kuruluş Dönemi Türkçe İlmihal Eserleri Çerçevesinde İlmihallerin Fıkhi Yönden Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 39.

⁴ Nitekim ilmihâl kelimesinin ilk defa bir kitaba isim olarak verilmesi o dönemlerde yazıldığı düşünülen Mızraklı İlmihal ile gerçekleşmiştir. Bk. M. Kâmil Yaşaroğlu, “Mızraklı İlmihal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/5.

⁵ Bu bağlamda Kutbüddin İznîkî’nin (ö. 821/1418) *Mukaddime*’si ilk Türkçe kaleme alınan ilmihâller arasında kabul edilmektedir. Ayrıca Abdurrahman b. Yûsuf Aksarâyî’nin (ö. 950/1543) *İmâdî’l-İslâm*’ı, Mehmed b. Bâlî’nin (XV. yüzyıl) *Güzîde*’si, Birgivi Mehmed Efendi’nin (ö. 981/1573) *Vasiyetnâme*’si ve Mızraklı İlmihal vb. Anadolu sahasındaki Türkçe ilmihâl kitaplarının önemli örneklerindendir. Bk. Yaşaroğlu, “Mızraklı İlmihal”, 30/5; Reşat Öngören, “Kutbüddin İznîkî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/485. Arap ülkelerinde, Türk-İslâm geleneğindeki “ilmihâl” kitaplarındaki bilgileri içeren eserler genellikle *ez-Zarûrâtü’l-dîniyye* başlığı altında kaleme alınmıştır. Bk. *Şurûtu’s-salât* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1361), 23; Abdullah Kahraman, “Cumhuriyet Dönemi İlmihalleri: Fıkıh ve Toplumsal İhtiyaç Bakımından Bir Değerlendirme”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/24 (2014), 148.

⁶ Literatür hakkında bk. Aynacı, *Osmanlı Kuruluş Dönemi Türkçe İlmihal Eserleri Çerçevesinde İlmihallerin Fıkhi Yönden Değerlendirilmesi*, 40-52; Hatice Kelpetin Arpaguş, “Bir Telif Türü Olarak İlmihal Tarihî Geçmişi ve Fonksiyonu”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/22 (2002), 25-56; Osman Güman, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İlmihal Literatürü (1839-1922)”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/23 (2014), 167-211; Kahraman, “Cumhuriyet Dönemi İlmihalleri: Fıkıh ve Toplumsal İhtiyaç Bakımından Bir Değerlendirme”, 148-150; Salim Küçük, “Satır Altı Kur’an Tercüme Üzerine”, *Türk Ekini Dil ve Kültür Dergisi* 5 (2020), 13-20.

⁷ Ferit Dinler, *Ebu’l-Leys es-Semerkandî ve Mukaddimetü’s-Salat İsimli Eserinin Tahkiki* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 48-62; Ferit Dinler, “Ebü’l-Leys es-Semerkandî’nin (v. 373/983) Mukaddimetü’s-Salât İsimli Eserinin Tahkiki Neşri”, *İslam Hukuku Araştırmalar Dergisi* 28 (2016), 521. Bunun yanı sıra, Osmanlı coğrafyasında etkili olmuş ve birden çok fıkhi konuyu Arapça olarak ele alan diğer önemli ilmihâl kitaplar; Ahmed b. Muhammed el-Ğaznevî’nin (ö. 593/1197) *Mukaddimetü’l-Ğaznevî*, Hilâtî’nin (ö. 652/1254) *Telhîsü’l-Câmi’i’l-kebir* ve Zeynüddin er-Râzî’nin (ö. 666/1268) *Tuhfetü’l-Mülûk* adlı eserler, Osmanlı döneminde ilmihâl geleneğinin şekillenmesinde ve halkın dinî bilgilenmesinde önemli rol oynamıştır. Ayrıca Farsça olarak Saîdüddin Fergânî’nin (ö. 699/1300) *Menâhicü’l-ibâd ile’l-meâd* ile Mevlâna Abdülaziz el-Fârisî’nin *Umdetü’l-İslâm fi erkânî’l-hams* adlı eserler de kaleme alınmıştır. Bk. Kahraman, “Cumhuriyet Dönemi İlmihalleri: Fıkıh ve Toplumsal İhtiyaç Bakımından Bir Değerlendirme”, 148.

⁸ Bu dönemde birçok ilmihâl eserleri kaleme alınmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: İşkodralı Lutfi Paşa, *Sual ve Cevaplı İlmihal*, Abdülhamîd b. Mustafa Reşid, *Zübde-i İlmihâl*, Mehmed Üstüvânî, *İlmihal*, Ofllu Mehmed Emin Efendi, *Necâtü’l-mü’minîn*, Mehmed

bilgileri ve toplumsal kuralları içeren eserler geliştirilmiş ve ilmihâl geleneği sürdürülmüştür.⁹ Osmanlı döneminde yazılan ilmihâller, hedef kitlelerine göre genel okuyucuya hitap edebildiği gibi sadece erkeklere, kadınlara, askerlere veya çocuklara yönelik de hazırlanmıştır. İçerik açısından ise bazıları inanç esasları ve ibadetleri kapsayan geniş kapsamlı eserlerken bazıları sadece namaz, oruç, hac, zekât veya kurban gibi tek bir konuyu ele almıştır.

Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin *Mukaddimetü's-salât* adlı eseri ilmihâl geleneğinde öne çıkan önemli bir metin olup üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Şerh, haşiye, muhtasar, tercüme ve manzume türündeki çalışmalar eserin farklı dönem ve coğrafyalarda anlaşılmasını ve yayılmasını sağlamıştır. Akademik alanda eserin muhteva ve üslup yönleri ele alınmış, bu bağlamda eserin içerdiği meseleler detaylı bir şekilde incelenmiştir. Tahkiki neşirler ise eserin yazma nüshalarından derlenip yayımlanması sürecinde önemli bir katkı sağlamıştır. Bu yayınlar özellikle Arapça ve Memlük-Kıpçak Türkçesi dillerinde gerçekleştirilmiş olup eserin dil ve anlatım özelliklerini farklı diller üzerinden analiz etme imkânı sunmuştur.¹⁰

Mukaddimetü's-salât literatürü üzerine kapsamlı bilgiler sunan *Keşfü'z-zünûn*, kendisinden sonra gelen tabakât ve biyografi yazarlarını büyük ölçüde etkilemiştir. Ancak bu etki eserin detaylı bir şekilde incelenmesiyle değil, genellikle önceki bilgilerin tekrarı şeklinde kendini göstermiştir. Çalışmalar kütüphanelerdeki el yazması nüshaların derinlemesine tetkik edilmesi yerine, tabakât kitaplarında yer alan bilgilerin aktarılmasıyla sınırlı kalmıştır. Bu durum eksik bilgilerin giderilmesini engellemiş ve mevcut bilgilerin yanlışlıklarından arındırılmasını zorlaştırmıştır.

Habeşî (ö. 2008) *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî* adlı eserinde Kâtip Çelebî'nin (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-zünûn*'daki bilgilerinin üzerine, Arap dünyasında yer alan yazma kütüphanelerin fihrist kayıtlarından elde edilen bilgileri ekleyerek literatüre katkıda bulunmuştur.¹¹ Bu ilave bilgiler özellikle yazma eserlerin varlığı ve dağılımına dair önemli bir genişleme sağlamıştır. Ancak bu yazma eserlerin doğrudan incelenmemesi ve genellikle Arap coğrafyasındaki fihristlerden aktarılan bilgilere dayanılması, eserin tevsikinde eksikliklere yol açmıştır. Kâtip Çelebî *Keşfü'z-zünûn*'da ele aldığı eserlerin güvenilirliğini artırmak için ulaşabildiği yazma nüshaların başlangıç ve bitiş satırlarından örnekler sunarak eserlerin tevsikini sağlamış ve onların özgünlüğünü doğrulamıştır. Bu yöntem hem içerik hem de eserlerin kimliği hakkında kesinlik sağlamak açısından büyük bir önem taşımaktadır. Ancak Habeşî'nin, yazma nüshaları doğrudan karşılaştırmaya tabi tutmaması ve yalnızca dijital fihristlerdeki bilgileri aktarmakla yetinmesi, verdiği bilgilerin doğruluğunun kontrol edilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu durum yazma eserler üzerine yapılan çalışmaların yalnızca yüzeysel bilgi aktarımlarına dayandığında ne denli eksik kalabileceğini ve orijinal nüshaların incelenmesinin akademik çalışmalarda taşıdığı önemi bir kez daha ortaya koymaktadır. Habeşî'nin çalışması kapsamlı bir kaynağa işaret etse de yöntemsel olarak bu doğrulama eksikliği nedeniyle eleştiriye açık bir konumdadır.

Tahkik ve transkripsiyonlu metin neşirlerini içeren akademik çalışmalarda *Mukaddimetü's-salât* üzerine yapılan çalışmaların ele alındığı dirase bölümleri önemli bir yer tutmaktadır. Ancak bu bölümlerin genellikle zayıf olduğu ve biyografi kitaplarındaki bilgilerin tekrarından öteye geçmediği gözlemlenmektedir. Bunun yanı sıra *Şurûtu's-salât* adlı eser ile *Mukaddimetü's-salât*'ın birbirine karıştırılması, bu iki eser üzerine yapılan şerh ve haşiyelerin de zamanla karışmasına ve işin içinden

Zihni Efendi, *Ni'met-i İslâm*. Bk. Hatice Kelpetin Arpağuş, "İlmihâl", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22/139-140.

⁹ Bu dönemde kaleme alınan ilmihâl eserlerinden bazıları şunlardır: Ahmet Hamdi Akseki, *İslâm Dini* (1933), Numan Kurtulmuş, *Yeni Âmentü Şerhi* (1943), Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali* (1947), Mustafa Âsım Köksal, *İlmihâl* (1954); Ali Fikri Yavuz, *Geniş İslâm İlmihali-İslâm Fikhi ve Hukuku* (1977). Bk. Arpağuş, "İlmihâl", 22/139.

¹⁰ Muhammed Nevevî b. Ömer b. Arabî, *Katrü'l-gays fi şerhi mesâilî Ebi'l-Leys* (İstanbul: Haşimi Yayınevi, 2016); Ananiasz Zajackowski, *Le Traite Arabe Mukaddima D'abou'l-Lait As-Samarkandi, En Version Mamelouk-Kiptchak*, (Warszawa, 1962); Recep Toparlı, *Kitab-ı Mukaddime-i Ebi'l-Leysi es-Semerkindi* (Erzurum, 1986); Ahmet Kaylı, *A Critical Study of Birgivi Mehmed Efendi's (d.981/1573) Works and Their Dissemination in Manuscript Form* (İstanbul: Boğaziçi University, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010); Mustafa Özkan, *Kitab-ı Mukaddime-i Ebi'l-Leysi es-Semerkindi* (Konya: Palet Yayınları, 2018).

¹¹ Abdullah Muhammed Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî* (Ebu Dabi: el-Mecme' u' s-Sekâfi, 2004), 3/1811-1813.

çıkılmaz bir hâl almasına neden olmaktadır. Bu durum her iki eserin bağımsız kimliğini zedelemekte ve bu eserlerin akademik çalışmalarda doğru bir şekilde ele alınmalarını zorlaştırmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin *Mukaddimetü's-salât* adlı eserine yönelik yapılan şerh ve hâşiyelerin yanı sıra, eserin Osmanlı Türkçesi ve Memlük-Kıpçak Türkçesi'ne yapılan tercümeleri ile manzum çalışmaları tespit etmektir. Ayrıca bu çalışmaların gerçekten *Mukaddimetü's-salât* üzerine yapıp yapılmadığını belirlemek de çalışmanın bir diğer hedefidir. Bu doğrultuda daha önce yapılan araştırmalarda karşılaşılan eksiklikler ve çalışmalarda metodolojik karışıklıklar ele alınarak bir değerlendirme yapılacaktır. Çalışmanın ilk aşamasında *Mukaddimetü's-salât* üzerine yapılan yazma nüshalar tespit edilerek mevcut kaynakların kapsamı ve dağılımı belirlenecektir. Devamında, tespit edilen yazma eserler içerik analizi yoluyla detaylı bir incelemeye tabi tutulacak; eserin aidiyeti, özgünlüğü ve tarihî bağlamı netleştirilmeye çalışılacaktır. Bu süreçte yazma eserlerin başlangıç ve bitiş cümlelerinden örnekler alınarak nüshalar arasındaki bağlantılar ve doğrulukları değerlendirilecektir. Son olarak her bir yazma nüshanın fiziksel ve içerik özellikleri detaylı bir şekilde incelenecek ve sunulacaktır. Bu inceleme kapsamında yazma eserlerin fiziksel özellikleri, yazıldığı dönem ve muhtemel müstensihleri gibi bilgiler ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Çalışma bu veriler ışığında *Mukaddimetü's-Salât* ve ona yönelik yapılan çalışmaların daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

2. Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin *Mukaddimetü's-Salât*'ı

Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin *Mukaddimetü's-salât* adlı eseri kaynaklarda ve yazma nüshalarda "Mukaddimetü Ebi'l-Leys", "el-Mukaddime fi'l-fıkh", "el-Mukaddimetü fi's-salât" gibi farklı isimlerle anılmaktadır.¹² Bu isimlendirme farklılıkları eserin müellife nispeti, içeriği veya telif amacıyla ilgilidir. Müellifin nisbe ve künyesi eserde birkaç yerde geçmekte ve kaynaklar eseri Ebü'l-Leys es-Semerkindî'ye nispet etmektedir; bu da eserin müellife aidiyetini doğrulamaktadır.¹³

Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin *Mukaddimetü's-salât* adlı eseri Hanefî mezhebinin fıkhî görüşlerini yansıtan ve namazın farziyeti, şartları, rükûnları, abdestin hükümleri, istinca ve istibra gibi konuları detaylı bir şekilde ele alan sistematik bir çalışmadır. Eser, 39 fasıl ve 11 meseleden oluşmakta olup namaz ve onun ön hazırlığı olan maddi ve manevi temizlikle ilgili konuların yanı sıra, soru cevap formunda ele alınan bazı fıkhî ve akaid konularıyla birlikte iman ve şeriat gibi temel akaid ve ahlak meselelerine de değinmektedir.¹⁴ Müellif, konuları işlerken ilgili terimlerin tariflerini ve pratik örnekleri sunarak okuyucunun daha iyi anlamasını sağlamayı amaçlamıştır. Eserde namazın şart ve rükûnlarına dair her bir unsur için ayet ve hadis delilleri sunulmuştur. *Mukaddimetü's-salât*, halkın pratik ihtiyaçlarına yönelik ilmi hâl konularına odaklanmış olup abdest duaları ve temel akaid konularına yer vermesiyle ilmi hâl geleneğinin ilk örneklerinden biri olarak kabul edilmiştir.

Eserde ihtilafli konularda Ebû Hanîfe ve Şafîî'nin yanı sıra müctehid imamlardan Ebû Yûsuf (ö. 182/798), Muhammed ve Züfer'e (ö. 158/775) atıflar yapılmış, ayrıca Tahâvî (ö. 321/933) ve Kerhî'nin (ö. 340/952)

¹² Tabakât ve terâcim kitaplarında kitap isminin farklı yazımı için bk. Ebü'l-Fidâ Zeynüddin Kâsım İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim ve't-tabakât* (Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1992), 310; Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî, *el-Makâsîdül-hasene fi beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehra ale'l-elsine* (Dimaşk: Dârü'l-Meymene li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2005), 5/171; Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (tsh. M.[ehmet] Şerefettin Yalıtaya, Kilisli Rifat Bilge) (Ankara: Maârif Vekalet, 1941), 2/1795; Brockelmann Carl, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî* (Kahire, 1993), 2/438; Fuat Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî* (Riyad: Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûdi'l-İslâmiyye, 1991), 2/109; İsmail Paşa Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin* (Beyrut: Darü't-Türâsi'l-Arabiyye, ts.), 2/490. Yazma nüshaların zahiriye sayfalarında kitap isminin farklı yazımı için bk. Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî, *Kitâbü Mukaddimeti Ebi'l-Leys* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya, 1443), 1a; Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî, *Kitâbü Mukaddimeti Ebi'l-Leys es-Semerkindî* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya, 1450), 1a; Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî, *Kitâbü'l-Mukaddime* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya, 1442), 1a; Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî, *Kitâbü'l-Mukaddime fi'l-fıkhî alâ mezhebi'l-İmâm Ebî Hanîfe* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya, 511), 32a.

¹³ Her ne kadar nüshaların dîbâce ve ferağ kayıtlarında müellifin adına yer verilmemiş olsa da 7b varlığında "hakiki hades" konusu açıklanırken Ebü'l-Leys'in ismi ve *el-Uyûn* adlı eseri zikredilmektedir. Ayrıca 24b varlığında geçen "Kâle el-Fakîh Ebü'l-Leys" ifadeleri de eserin Semerkandî'ye ait olduğunu açıkça teyit etmektedir. Bk. Semerkandî, *Kitâbü'l-Mukaddime* (Ayasofya, 1442), 7b, 24b.

¹⁴ Eserin detaylı incelenmesi ile ilgili bk. Dinler, *Ebü'l-Leys es-Semerkindî ve Mukaddimetü's-Salât İsimli Eserinin Tahkiki*, 53-55, 65-67; Dinler, "Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin (v. 373/983) Mukaddimetü's-Salât İsimli Eserinin Tahkiki Neşri", 526-527.

görüşleri de aktarılmıştır. Bunların yanı sıra zahid kimliğiyle tanınan Şakîk-ı Belhî (ö. 194/810), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve Belh meşâyihından olduğu düşünülen Muhammed b. Seleme gibi isimlere de yer verilmiştir. Müellif, Kerhî'nin *Muhtasar*'ı, Tahâvî'nin (*Muhtasar*)'ı ile kendi eserleri olan *Muhtelefû'r-rivâye* ve *Uyûnü'l-mesâil*'i kaynak olarak zikretmiştir. Bununla birlikte günümüze ulaşmayan Ebû Yûsuf'un *Emâlî* isimli eserine de atıfta bulunulmuş ve bu eserin içeriğinden görüşler aktarılmıştır.

Müellif, ele aldığı konularda önce hükmü belirtmiş, ardından sırasıyla kitap ve sünnetten deliller getirmiş, bazı durumlarda ise icmaya yer vermiştir. İhtilaflı meselelerde bazen görüş sahiplerini belirtmeden konuları ele aldığı ve her zaman mezhep görüşü ya da kendi tercihinin açıkça ifade etmediği görülmektedir. Ancak genel olarak müellifin ilk sunduğu görüşün tercih ettiği görüş olduğu anlaşılmaktadır.

Ayet ve hadis metinlerini açıklarken okuyucunun anlamasını kolaylaştırmak amacıyla açıklama ve şerhler ekleyen müellif, örneğin namazın niyet şartına dair hadislerde mezhep görüşlerini açıklayıcı yorumlarla desteklemiştir. Hadislerin büyük bir kısmının sahih veya hasen olduğu, ancak zühd ve ahlak konularında bazı zayıf rivayetlere de yer verildiği görülmektedir. Müellif hadis senetlerini genellikle hafzetmiş, yalnızca bazı yerlerde sahabe ravilerinin isimlerini zikretmiştir.¹⁵ Eserin en dikkat çekici yönlerinden biri özgün bir anlatım tarzı olarak soru-cevap yöntemini benimsemiş olmasıdır. Farz, sünnet ve nafil ibadetlerin tarifleri ile iman ve şeriat konularına dair tasavvufi yaklaşımlar bu yöntemi destekler niteliktedir. Ayrıca namazın şartları ve rükûnlarına dair her konuda bir hadis rivayetinin bulunması, eseri dönemindeki diğer fıkıh eserlerinden ayıran önemli bir özelliktir.

Genel olarak bu eser hem ahkâm konularında sahih rivayetlere dayalı bir metodoloji sergilemekte hem de tasavvufî ve ahlakî meselelere yönelik geniş bir perspektif sunmaktadır. Bu yönleriyle eser dönemin fıkıh kitaplarından ayrılarak hem halkın pratik ihtiyaçlarına hem de ilmî tartışmalara cevap veren bir rehber niteliği taşımaktadır.

3. *Mukaddimetü's-Salât* Üzerine Yapılan Çalışmalar

3.1. Şerh ve Haşiyeler

3.1.1. *et-Takdûme fî Şerhi'l Mukaddime*: Gencevî¹⁶, Cibrîl b. Hasen b. Osman b. Mahmud b. Osman (ö. 752/1351)¹⁷

Eserin yazma nüshasının mukaddimesinde müellif, Ebû'l-Leys es-Semerkindî'nin *Mukaddimetü's-salât* adlı eserine bir şerh yazdığını ve bu esere *et-Takdûme fî Şerhi'l-Mukaddime* adını verdiğini ifade etmektedir. Gencevî, dîbâcede *Mukaddime*'deki lafızları açıklamak, manaları şerh etmek ve delilleri ortaya

¹⁵ Dinler, *Ebu'l-Leys es-Semerkindî ve Mukaddimetü's-Salat İsimli Eserinin Tahkiki*, 58-59.

¹⁶ Yazma nüshaların zahriye sayfalarında "Gencânî," "Gencâvî," ve "Gencevî" şeklinde farklı notların düşülmesi nedeniyle, terâcim ve tabakât kitaplarında bu üç farklı yazım biçimine rastlanması mümkündür. *Gencevî* için bk. Cibril b. Hasen. b. Osman el-Gencevî, *et-Takdûme fî şerhi'l-Mukaddime* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 409), 1a; Sezgin, *Târîhu't-türâsî'l-Arabî*, 4/264; *Gencânî* için bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1795; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin: Terâcîmu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsenneâ, 1431), 3/116; *Gencâvî* için bk. Cibril b. Hasen. b. Osman el-Gencevî, *et-Takdûme fî şerhi'l-Mukaddime* (Manisa: Manisa Yazma Eser Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade, 5474), 1a; Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/250.

¹⁷ Eserin yazma nüshaları için bk. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih, nr. 1792-02; Fatih, nr. 1794; Bağdatlı Vehbi, nr. 409; Hacı Selim Ağa, nr. 393; Manisa Yazma Eser Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, nr. 729; Manisa Akhisar Zeynelzade, nr. 5741; Erzurum Yazma Eser Kütüphanesi, Erzurum Yazmalar, nr. 119; Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Ulucami, nr. 1151; Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Beyazıt, nr. B1901, B1899, B2383; Konya Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi, Yusuf Ağa, YY7035; Diyarbakır Yazma Eser Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, nr. 764; Milli Kütüphane, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, nr. 03; Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, Hasan Paşa Kütüphanesi, nr. 1516/1; Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, nr. 06 Hk 4689; Amasya Yazma Eser Kütüphanesi, Beyazıt, nr. 973. Ayrıca Bk. Carl, *Târîhu't-türâsî'l-Arabî*, 2/438; Sezgin, *Târîhu't-türâsî'l-Arabî*, 3/109.

koymak amacıyla bu eseri kaleme aldığını belirtmiştir. Ayrıca şerhin sonuna ebced harflerinin iştikak ve manalarını açıklayan bir zeyl eklediğini ve me'sur dualarla eserini sonlandırdığını ifade etmektedir.¹⁸

Her ne kadar Gencevî şerhin adını mukaddimede zikretmiş olsa da kendi ismine burada yer vermemektedir. Bununla birlikte eserin sonuna zeyl olarak eklediği kısımda kendi adını açıkça belirttiği görülmektedir.¹⁹ Yazma nüshaları pek çok kütüphanede bulunan bu eser çeşitli yönleriyle dikkat çekmektedir.

Eserin başlangıç ve bitiş cümleleri şöyledir:²⁰

[1b] بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَمَدَّ أَوْلِيَاءَهُ بِالْعَاجِلَةِ بِأَنْوَاعِ النِّعَمِ، وَأَعَدَّ أَعْدَاءَهُ بِالْآجِلَةِ بِأَصْنَافِ النَّقَمِ.

[166b] وَعَنْ بَعْضِ أَهْلِ الْمَعْرِفَةِ: حَيَاةُ النَّفْسِ بِالرُّوحِ، وَحَيَاةُ الرُّوحِ بِالذِّكْرِ، وَحَيَاةُ الْقَلْبِ بِالْعَقْلِ، وَحَيَاةُ الْعَقْلِ بِالْعِلْمِ.

3.1.2. *et-Tavzîh*: Karamânî, Muslihuddîn Mustafa b. Zekeriya b. Aydoğmuş (ö. 809/1407)²¹

Şârih eserin mukaddimesinde adını Mustafa b. Zekeriya b. Aydoğmuş el-Karamânî²² olarak zikrettikten sonra şerhine *et-Tavzîh* adını verdiğini ifade etmektedir.²³ Ayrıca Ebü'l-Leys es-Semerkandî'ye nispet edilen *Mukaddimetü's-salât*'ın insanlar arasında meşhur olduğunu ve kendisinin eserdeki müşkülli çözüp mücmelleri açıklayarak öğrencilere ve eserden istifade eden herkese kolaylık sağlamak amacıyla bu şerhi kaleme aldığını belirtmektedir.²⁴

Eserin diğer *Mukaddime* şerhlerine nazaran daha kapsamlı olduğu ve yoğun bir ilgi gördüğü anlaşılmaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak *et-Tavzîh*'e ait kütüphanelerdeki yazma nüshaların sayısının diğer şerhlere kıyasla daha fazla olduğu müşahade edilmektedir. Eserin neşri Abdülmuhsin Taha Yunus el-Abb'ın tahkikiyle İrşad Kitabevi ve Daru İbn Hazm tarafından yayımlanmıştır.

Eserin başlangıç ve bitiş cümleleri şöyledir:²⁵

¹⁸ Gencevî, *et-Takdîme fî şerhi'l-Mukaddime* (Bağdatlı Vehbi, 409), 1b.

¹⁹ Cibril b. Hasan. b. Osman el-Gencâvî, *et-Takdîme fî şerhi'l-Mukaddime* (Manisa: Manisa Yazma Eser Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 729), 120a; Cibril b. Hasan. b. Osman el-Gencâvî, *et-Takdîme fî şerhi'l-Mukaddime* (Erzurum: Erzurum Yazma Eser Kütüphanesi, Yazmalar, 119), 159a. Ayrıca bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1795.

²⁰ Cibril b. Hasan. b. Osman el-Gencâvî, *et-Takdîme fî şerhi'l-Mukaddime* (İstanbul: Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, 393), 34b, 153a. Eser 166 varaktan oluşmaktadır. Nüshanın ilk 30 varagında Semerkandî'nin metni müstakil olarak yer aldığından, şerh 30b varagından başlamaktadır. Ancak varaklara sonradan verilen numaralandırmalar, metin ve şerh kısmında 1'den başlatıldığı görülmüştür. 202x138 mm ebadında kâğıt kullanılmış; yazı alanı 140x80 mm olup sayfada 21 satır vardır. Her satırda yaklaşık 11 kelime mevcuttur. Nestalik hatla yazılan bu nüshada konuların başlangıç ve bitişlerine vurgu yapmak için bab ve fasıl başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmış, şerhi yapılan kelimelerin üzerleri çekilen bir kırmızı çizgi ile belirtilmiştir. Nüshanın ferağ kaydında nüshanın 1115 tarihinde Rebiulâhîr'in ilk günlerinde cumartesi günü Hersek livasında Foça Mahkemesi'nde Salih tarafından istinsah edildiği belirtilmektedir.

²¹ Eserin pek çok yazma nüshası bulunduğundan burada sadece Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer alan yazmalardan bazılarına yer verilecektir. Yazma nüshalar için bk. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye nr. 772-03; Ayasofya, nr. 1270, 1271-02, 1272; Laleli, nr. 1022; Serez, nr. 1044, 3936; İbrahim Efendi, nr. 399; Denizli, nr. 203; Hacı Mahmud Efendi, nr. 1815; Yozgat, nr. 298; Yazma Bağışlar, nr. 3674; Damat İbrahim Paşa, nr. 564; Amcazade Hüseyin, nr. 160; Fatih, nr. 1268, 1789, 1791, 1792, 1793; Yusuf Ağa, nr. 224; Kara Çelebizade, nr. 134.

²² Muslihuddîn Mustafa b. Zekeriya b. Aydoğmuş el-Karamânî, *et-Tavzîh* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya, 1270), 1b; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1795; Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 2/433; Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm: Kâmusu terâcîmi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arabî'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 2002), 7/234; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 12/253.

²³ Karamânî, *et-Tavzîh* (Ayasofya, 1270), 2a.

²⁴ Karamânî, *et-Tavzîh* (Ayasofya, 1270), 1b-2a.

²⁵ Muslihuddîn Mustafa b. Zekeriya b. Aydoğmuş el-Karamânî, *et-Tavzîh* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 1815), 1b, 134b. Eser 134 varaktan oluşmaktadır. 210x134 mm ebadında kâğıt kullanılmış; yazı alanı 115x85 mm olup sayfada 17 satır vardır. Her satırda yaklaşık 12 kelime mevcuttur. Nesih hatla yazılan bu nüshada konuların başlangıç ve bitişlerine vurgu yapmak için bab ve fasıl başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüshada ferağ kaydı bulunmadığından istinsah ile ilgili bilgiler yer almamaktadır.

[1b] بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ، وَعَلَى جَمِيعِ رُسُلِ اللَّهِ وَأَنْبِيَائِهِ، وَعَلَى جَمِيعِ مَلَائِكَتِهِ وَأَصْفِيَائِهِ.

[134b] ثُمَّ اعْتَقَادِي مَذْهَبَ النِّعْمَانِ وَعَلَى الْخَيْرِ وَالصَّلَاحِ نَقَطَعَ الْكَلَامَ، رَاجِينَ مِنَ اللَّهِ الْفَلَاحَ وَالْفَوْزَ بِالنِّجَاحِ، إِنَّهُ هُوَ الْوَهَّابُ الْفَتَّاحُ وَشَاكِرِينَ حَامِدِينَ عَلَى تَمَامِ التَّوْضِيحِ.

3.1.3. *Muhtasaru't-Tavzîh: Karamânî, Muslihuddîn Mustafa b. Zekeriya b. Aydoğmuş (ö. 809/1407)*²⁶

Eserin mukaddimesinde şârih önceden *et-Tavzîh* ismiyle Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin *Mukaddime'sine* bir şerh yazdığını ifade etmektedir. Daha sonra eser üzerinde bazı çalışmalar yaparak kapalı kalan manaları açığa çıkardığını belirtmiştir. Şârih, eserden daha fazla istifade edebilmek ve ondaki derin manalara vâkıf olabilmek amacıyla bazı kimselerin kendisinden eseri ihtisar etmesini talep ettiğini, bunun üzerine şerhini kısaltmaya başladığını mukaddime de zikretmektedir.²⁷

Eserin başlangıç ve bitiş cümleleri şöyledir²⁸:

[1b] بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، وَبِهِ نَسْتَعِينُ، الْحَمْدُ لِمَنْ شَرَحَ صُدُورَنَا لِلْإِيمَانِ وَالتَّصَدِيقِ، وَجَعَلَنَا مِنْ يُكْتَرُ سَوَادَ الْعُلَمَاءِ وَيَتَشَبَّهُ بِهِمُ بِالْعِنَايَةِ وَالتَّوْفِيقِ،

[91b] وَإِنَّمَا خَتَمَ الْكِتَابَ بِمَسْئَلَةِ الْإِيمَانِ تَفَاءً، لَا بَأْنَ يَخْتَمُ عَاقِبَتَهُ الْمَكْلُفِينَ بِالْإِيمَانِ وَالْيَقِينِ.

3.1.4. *Müntehabü't-Tavzîh: Alkamî, Halil b. Mukbil b. Abdullah (ö. 799/1397'den sonra)*²⁹

Uleymî eserinde müellifin adının Halil b. Mukbil olduğunu, aslen Halepli olup Alkame'de doğduğunu ve Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin *Mukaddime'sine* güzel bir şerh yazdığını belirtmektedir. Ayrıca bu eserini Kudüs'te 799 [1397] yılının Cemaziyelahir ayının ilk günlerinde, ikindi vaktinden önce temize çektiğini kaydetmiştir.³⁰

Ziriklî ise Alkamî'nin Kudüs'te 797 yılında kendi el yazısıyla *Müntehabü't-Tavzîh* adlı eserini tamamladığını ve bu eserde Semerkandî'nin *Mukaddime'sinin* şerhi olan *et-Tavzîh*'i özetlediğini ifade etmektedir. Eserin yazma nüshası el-Mektebetü'l-Ezheriyye'de Hanefi Fıkıh 2252, Halim 33133 numaralarıyla kayıtlıdır.

Söz konusu nüshanın ferağ kaydının yer aldığı varakta eserin tebyizinin 797 yılının Cemaziyelahir ayında müellifin kendi el yazısıyla tamamlandığı açıkça ifade edilmektedir.³¹ Mukaddime de müellif,

²⁶ Muslihuddîn Mustafa b. Zekeriya b. Aydoğmuş el-Karamânî, *Muhtasaru't-Tavzîh*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Yazma Bağışlar 7817), 1b-91b.

²⁷ Müellif, mukaddime kısmında eserine herhangi bir isim vermemiştir. Bununla birlikte, sebep-i telif bölümünde eserin yazılış amacının bir ihtisar olduğunu vurgulamıştır. Bu özelliğini ön plana çıkarmak adına, eseri "Muhtasar" olarak adlandırmayı uygun bulduk. Ancak, bazı kataloglarda sebep-i telife yer alan bilgilerden yola çıkılarak eserin "*İstikşâfu Maânîhi't-Tavzîh*" adıyla anıldığı da görülmektedir. Bu durum, eserin farklı isimlendirmelerle kayıtlara geçtiğini ve adlandırma konusunda bir standartlaşma bulunmadığını göstermektedir. Bk. Karamânî, *Muhtasaru't-Tavzîh* (Yazma Bağışlar, 7817), 1b.

²⁸ Karamânî, *Muhtasaru't-Tavzîh* (Yazma Bağışlar, 7817), 1b, 91b. Eser 91 varaktan oluşmaktadır. 178x118 mm ebadında kâğıt kullanılmış; yazı alanı 126x90 mm olup sayfada 13 satır vardır. Her satırda yaklaşık 10 kelime mevcuttur. Nesih hatla yazılan bu nüshada konuların başlangıç ve bitişlerine vurgu yapmak için bab ve fasıl başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

²⁹ Mucîruddîn Ebü'l-Yemen Abdurrahman b. Muhammed b. Abdurrahman el-Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl bi-târîhi'l-Kudsi ve'l-Halîl* (Umman: Mektebetü Dendîs, 1999), 2/219. Ayrıca bk. Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin*, 1/352; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/323.

³⁰ Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 2/333. Ayrıca Uleymî'nin eserinden yapılan alıntılar için bk. Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâtî'l-fuhûl* (İstanbul: İRSİKA, 2010), 2/87; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin*, 1/352; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/322-323; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 4/128.

³¹ Halil b. Mukbil b. Abdullah el-Alkamî, *Müntehabü't-Tavzîh* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, Fıkhu'l-Hanefî 2252, Halim 33133), 160a.

Semerkandî'nin *Mukaddime*'sine yazılmış bir şerh olup olmadığını araştırdığını, ancak bu konuda olumlu bir sonuç alamadığını ve bu arayışını Karamânî'nin kendi el yazısıyla kaleme aldığı müsvedde bir nüsha buluncaya kadar sürdürdüğünü belirtmektedir. Müellif ayrıca Karamânî'nin koyduğu kuralların tamamına eserinde yer verdiğini, gereksiz gördüğü bölümleri çıkardığını ve muteber kaynaklardan nakiller yaptığını ifade etmektedir. Ancak müellif kendi adını zikretmesine rağmen eserine bir isim vermediği mukaddimeye yer alan kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Eserin başlangıç ve bitiş cümleleri şöyledir³²:

[1b] بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، اللَّهُمَّ يَسِّرْ وَأَعِنْ آمِينَ، فيقول العبد الفقير المعترف بالذنوب والتقصير، الراجي عفو ربه، وإحسانه وكرمه وجوده المنان، خليل بن مقبل بن عبد الله، العلقمي مولداً، والحلي منشأً، والحنفي مذهبا.

[160] ثم اعتقادي مذهب النعمان وعلى الخير والصلاح نقطع الكلام، راجين من الله الفلاح والفوز بالنجاح، إنه هو الكريم الفتح وشاكرين حامدين على تمام هذا الكتاب المسمى بـ"التوضيح".

3.1.5. Şerhu Mukaddimeti Ebi'l-Leys: Muhammed b. İbrahim b. Muhammed el-Halebî (ö. ?/?)³³

Nüshanın 1b varlığında yer alan mukaddimeye müellifin adı Muhammed b. İbrahim b. Muhammed el-Halebî olarak zikredilmektedir. Müellif eseri şerh etme gerekçesi olarak toplumda gündemde olan konuları bir araya getirmeyi amaçladığını ifade etmektedir. Bu kapsamda mütekaddimîn eserlerinden faydalanmış, müteahhirîn tercihlerini dikkate almış ve tüm bu bilgileri kolay anlaşılır bir üslupla birleştirerek *Mukaddime*'ye bir şerh yazmıştır. Şerh yöntemi genellikle haşiye formatında bazı kelimelerin kısa ve öz açıklamaları şeklindedir. Müellif bu yöntemle hem metni açıklamış hem de okuyucunun metni daha kolay anlamasına olanak sağlamıştır.

Fuad Sezgin *Târîhu't-türâsi'l-Arabî* adlı eserinde Muhammed b. İbrahim b. Muhammed el-Halebî'nin *Mukaddime* adlı esere bir şerh yazdığını belirtmekte ve bu şerhin Münih'te 160 numarada kayıtlı olduğunu, 30 varak hâlinde bulunduğunu ifade etmektedir. Ayrıca müellifin vefat tarihini 879/1474 olarak vermekte ve bu bilgiyi *Mu'cemü'l-müellifîn* adlı esere dayandırmaktadır.³⁴ Ancak Fuad Sezgin'in kaynak olarak gösterdiği yerde (8/217) söz konusu müellifin farklı bir kişi olduğu tespit edilmiştir.

Eserin başlangıç ve bitiş cümleleri şöyledir:³⁵

[1b] بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، الحمد لله الذي وفقنا للتفقه في الدين، الذي هو حبله المتين، وفضله المبين،

[160] ثم إن المصنف رحمه الله تعالى إنما ختم الكتاب بمسألة الإيمان تيمناً وتبركاً ووجاء من فضل الله تعالى أن يحتم عاقبته بالإيمان.

3.1.6. Katarâtü'l-Gays alâ Mukaddimeti'l-Fakîh Ebi'l-Leys: Kâdîzâde, Muhammed b. Muhammed (ö. 1044/1634)³⁶

Eserin mukaddimesinde müellifin adı Muhammed b. Muhammed Kâdîzâde, şerhinin adı ise *Katarâtü'l-gays* olarak belirtilmektedir.³⁷ Müellif, Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin *el-Mukaddime*'sine önce *el-Gays*

³² Alkamî, *Müntehabü't-Tavzîh* (Fıkhu'l-Hanefi 2252, Halim 33133), 1b, 160a. Eser 158 varaktan oluşmaktadır. Her sayfada 17 satır vardır. Nesih hatla yazılan bu nüshada konuların başlangıç ve bitişlerine vurgu yapmak için bab ve fasıl başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

³³ Muhammed b. İbrahim b. Muhammed el-Halebî, *Şerhu Mukaddimeti Ebi'l-Leys* (Kahire: Mektebetü't-Teymüriyye, Fıkıh 12, 1972), 1b, 60a.

³⁴ Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 3/110.

³⁵ Halebî, *Şerhu Mukaddimeti Ebi'l-Leys* (Fıkıh 12, 1972), 1b, 60a. Eser 60 varaktan oluşmaktadır. Her sayfada 17 satır vardır. Her satırda yaklaşık 10 kelime mevcuttur. Nesih hatla yazılan bu nüshada konuların başlangıç ve bitişlerine vurgu yapmak için bab ve fasıl başlıklarının üzerlerine çizgi çekilmiştir. Nüshanın son sayfası dua ve salât cümleleriyle tamamlandıktan sonra ferağ kaydına yer verilmemiş, ancak 1175 istinsah tarihi rakam olarak belirtilmiştir.

³⁶ Eserin tespit edebildiğimiz tek nüshası için bk. Muhammed b. Muhammed Kâdîzâde, *Katarâtü'l-gays alâ Mukaddimeti'l-fakîh Ebi'l-Leys* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 906), 1b-41a.

³⁷ Kâdîzâde, *Katarâtü'l-gays* (Şehid Ali Paşa, 906), 1b; Carl, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 2/434; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 3/110.

adıyla bir şerh yazdığını, daha sonra gelen talepler doğrultusunda bu şerhi ihtisar ettiğini ve esere *Katarâtü'l-gays alâ Mukaddimetü'l-fakîh Ebi'l-Leys* adını verdiğini ifade etmektedir.

Ayrıca ferağ kaydının yer aldığı varakta geçen “Bu *el-Gays alâ Mukaddimetü'l-fakîh Ebi'l-Leys* adlı şerhimizden ihtisar ettiğimiz son satırlardır” ifadesi mukaddimedeki açıklamaları doğrulamaktadır.³⁸ Bu durum müellifin şerh üzerindeki çalışmalarını sistemli bir şekilde sürdürdüğünü ve taleplere uygun olarak eseri yeniden düzenlediğini göstermektedir.

Eserin başlangıç ve bitiş cümleleri şöyledir:³⁹

[1ب] بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَعَزَّ الدِّينَ بِالْأُئِمَّةِ الْمُجْتَهِدِينَ، وَجَعَلَهُمْ مُشْرِعِينَ شَرِيعَةَ سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ.

[41] وَمَنْ قَالَ: إِنَّ الْهَدَايَةَ مَخْلُوقَةٌ فَهُوَ كَافِرٌ؛ لِأَنَّهُ وَصَفَ اللَّهَ بِالْمُحْدَثَاتِ وَوَصَفَ بِذَلِكَ كُفْرًا.

3.1.7. Şerhu *Mukaddimetü Ebi'l-Leys*: Müellifi Meçhül⁴⁰

Eserin mukaddime kısmı bulunmadığından şerhin ve şârihin adı tespit edilememektedir. Ancak ferağ kaydında nüshanın “936 senesinin Şevval ayının sonlarında [1530] Can Bey tarafından istinsah edildiği” bilgisi yer almaktadır. Şârih şerh yönteminde önce *Mukaddime* metninden bir faslın tamamını yazmakta, ardından “kavluhû” ifadesiyle o fasıl içinde yer alan bazı kelimeleri şerh etmektedir. Bu yöntemi eserin sonuna kadar sürdürmektedir. Ancak bu yöntemi fark edemeyen bazı araştırmacılar veya kütüphane katalog hazırlayıcıları eserin ilk sayfalarına bakarak bu metni yalnızca Semerkandî'nin *Mukaddime'si* olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle bazı nüshalar kataloglarda şerh olarak görülmemektedir.

Kemankeş 688 numaralı nüsha, Reşid Efendi nüshasına kıyasla “iman” konusunda bir sayfa daha fazla şerh içermektedir. Mehmet Tavil 149 numaralı nüsha, Kemankeş nüshasına göre bir sayfa daha fazla devam etmektedir. Ayasofya 1447 numaralı nüshanın bitiş cümleleri ve ferağ kaydı ilk bakışta farklı bir şerh izlenimi vermektedir. Ancak detaylı inceleme ve kıyaslama nüshanın son çeyrek kısmının eksik olduğunu ortaya koymaktadır.

Söz konusu eserin müellifinin tespit edilememiş olması şerhin yöntemi ve kataloglama hataları gibi çeşitli gerekçelerden kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra nüshaların farklılıkları ve eksiklikleri eser üzerinde daha kapsamlı bir araştırma yapılmasını gerektirmektedir. Nüshalar arasındaki varyasyonlar ve ferağ kayıtlarının detaylı incelenmesi eserin müellifine ilişkin daha net sonuçlar elde edilmesine katkı sağlayacaktır.

Eserin başlangıç ve bitiş cümleleri şöyledir:⁴¹

³⁸ Kâdizâde, *Katarâtü'l-gays* (Şehid Ali Paşa, 906), 1b; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 3/110.

³⁹ Kâdizâde, *Katarâtü'l-gays* (Şehid Ali Paşa, 906), 1b, 41a. Eser 40 varaktan oluşmaktadır. 207x157 mm ebadında kâğıt kullanılmış; yazı alanı 150x95 mm olup sayfada 21 satır vardır. Her satırda yaklaşık 9 kelime mevcuttur. Nesih hatla yazılan bu nüshada konuların başlangıç ve bitişlerine vurgu yapmak için bab ve fasıl başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmış, *Mukaddime* metninin üzerine kırmızı çizgi çekilmiştir. Ferağ kaydında istinsahın 17 Rebiülevvel 1114 Cumartesi günü tamamlandığı bilgisine yer verilmiştir.

⁴⁰ Şerhu *Mukaddimetü Ebi'l-Leys* (İstanbul: Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi, Kemankeş, 688-01); Şerhu *Mukaddimetü Ebi'l-Leys* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reşid Efendi, 232); Şerhu *Mukaddimetü Ebi'l-Leys* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmet Taviloğlu, 149); Şerhu *Mukaddimetü Ebi'l-Leys* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakki, 713); Şerhu *Mukaddimetü Ebi'l-Leys* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya, 4791-03); Şerhu *Mukaddimetü Ebi'l-Leys* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu, 208-01); Şerhu *Mukaddimetü Ebi'l-Leys* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya, 1447-02); Şerhu *Mukaddimetü Ebi'l-Leys* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reşid Efendi, 1025-09).

⁴¹ Şerhu *Mukaddimetü Ebi'l-Leys* (Reşid Efendi, 232), 8b, 55b. Eser 48 varaktan oluşmaktadır. 203x143 mm ebadında kâğıt kullanılmış; yazı alanı 165x100 mm olup sayfada 13 satır vardır. Her satırda yaklaşık 8 kelime mevcuttur. Nesih hatla yazılan bu nüshada konuların başlangıç ve bitişlerine vurgu yapmak için bab ve fasıl başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ferağ kaydında istinsahın Şevval ayının sonlarında 930 senesinde tamamlandığı bilgisine yer verilmiştir.

[8b] بسم الله الرحمن الرحيم، الحمد لله رب العالمين، والعاقبة للمتقين،... [10أ] قوله: "بأن الصلاة فريضة"، في اللغة: عبارة عن الدعاء، وفي الشريعة: عبارة عن اسم هذه الأفعال التي سميت شرطا و ركنا. قوله:

[55b] مسألة: فإن قيل: الإيمان جمع أم تفريق؟ فقل له: جمع عند الله تعالى وتفريق بين العباد وجمع في القلب وتفريق في الأعضاء، والله أعلم بالصواب.

3.1.8. *Katrü'l-Gays fî Şerhi Mesâili Ebi'l-Leys: Muhammed Nevevî b. Ömer b. Arabî* (ö. 1316/1898)⁴²

Eserin mukaddimesinde müellifin adı Muhammed Nevevî b. Ömer b. Arabî, mezhebinin Şâfiî, şerhin adının ise *Katrü'l-gays fî şerhi mesâili Ebi'l-Leys* olduğu belirtilmektedir.⁴³ Eserin içeriği *Mukaddime*'nin sonunda yer alan akaid konularının şerhi niteliğindedir. Şârih *Mukaddime*'nin tamamını değil, eserdeki bazı meselelerin açıklamasına odaklandığını ifade etmek amacıyla bu ismi tercih etmiştir.

Eser, 2015 yılında Haşimî Yayınevi tarafından neşredilmiştir. Müellif Endonezya'da doğmuş, burada temel dinî bilgilerini tamamladıktan sonra Mekke'ye hicret etmiş ve orada vefat etmiştir. Hicaz bölgesinde "Teymur/Timur" olarak tanınan müellif, tefsir, hadis, fıkıh, kelam ve diğer İslamî ilim dallarında birçok eser kaleme almıştır.⁴⁴ Bu yönüyle eser hem Endonezya-Mekke ilim halkası bağlamında hem de *Mukaddime* üzerine yazılmış şerhler arasında önemli bir yere sahiptir.

Eserin başlangıç ve bitiş cümleleri şöyledir:

[Başı] بسم الله الرحمن الرحيم، الحمد لله الذي هدانا للإسلام والإيمان، وخض بعض عبادته بالطاعات وبعضهم بالعصيان.
[Sonu] الإيمان إقرار وهداية، فالإقرار صنع العبد وهو مخلوق، والهداية صنع الرب وهو غير مخلوق، ففي ذلك تسميح؛ لأن هداية الله تعالى للعبد سبب الإيمان لا جزء منه، والمسؤول عنه نفس الإيمان لا هو سببه معا، والله أعلم.

3.1.9. *el-Mutavvel Şerhu Mukaddimeti Ebi'l-Leys: Şenhî(?), Abdullah b. Muhammed b. Muhammed* (ö. ?)⁴⁵

Eserin mukaddimesinde müellif besmele ve hamdeleden hemen sonra şerhe başladığı için ne eserin adı ne de müellifin adı zikredilmektedir. Ancak nüshanın zahriye sayfasında eserin adı "*es-Şerhu'l-Mutavvel alâ Mukaddimeti Ebi'l-Leys es-Semerkandî*", müellifin adı ise "*Abdullah b. Muhammed b. Muhammed es-Şenhî(?)*" olarak belirtilmektedir.

Müellif eseri şerh ederken "kavluhû" ifadesiyle *Mukaddime* metninden birkaç kelime alıntı yapıp ardından "ey" açıklama ifadesiyle bu metni şerh etmektedir. Şerhinde şiirlere yer veren müellif alıntılardığı bilgilerin kaynaklarını açıkça zikretmekte ve mezhep içi tercihlere değinmektedir. Bunun yanında mezhepler arası mukayeselere de yer vererek konuları geniş bir perspektiften ele almaktadır.

Bu özellikleriyle şerh, müdellel ve mukayeseli bir eser niteliği taşımaktadır. Bu yaklaşımın eserin hem metodolojik olarak zengin bir içerik sunduğunu hem de dönemindeki ilmî birikimi yansıttığını ifade edebiliriz.

Eserin başlangıç ve bitiş cümleleri şöyledir⁴⁶:

⁴² Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/317-318.

⁴³ *Katrü'l-gays fî şerhi mesâili Ebi'l-Leys*, (mukaddime içinde). Eserin yazma nüshasını tespit edemedik.

⁴⁴ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/317-318.

⁴⁵ Müellifin adı ve eseri hakkında Mektebetü'l-Ezheriyyedeki yazma nüshanın dışında hiçbir yerde bilgi yer almamaktadır. Hizânetü't-Türâs'ın fihristinde de aynı nüsha kaynak olarak gösterilmekte, "es-Senşehî" olarak yazılmaktadır.

⁴⁶ Abdullah b. Muhammed b. Muhammed es-Sentecî, *el-Mutavvel şerhu Mukaddimeti Ebi'l-Leys*, (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 45900), 1b-47b. Eser 47 varaktan oluşmaktadır. Her sayfada 15 satır vardır. Her satırda yaklaşık 9 kelime mevcuttur. Nesih hatla yazılan bu nüshada konuların başlangıç ve bitişlerine vurgu yapmak için bab ve fasıl başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ferağ kaydındaki bilgiye göre nüsha, Hasan b. Muhammed b. Tavâtî tarafından istinsah edilmiştir.

[1ب] بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي نَزَلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ هَدًى لِلْمُتَّقِينَ، وَبَيْنَ أَصُولِ الْعُقَائِدِ شَرْعِيَةً لِأَهْلِ الْيَقِينِ.

[47ب] فَالْعَبْدُ وَأَفْعَالُهُ مَخْلُوقٌ لِقَوْلِهِ تَعَالَى: وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ. كَذَا فِي خِلَاصَةِ الْحَقَائِقِ.

3.2. Tercümeler

3.2.1. Satır Altı Tercüme

3.2.1.1. Terceme-i Mukaddime-i Ebi'l-Leys⁴⁷: Müellifi Meçhul

Nüsha, Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin *Mukaddime*'sinin tam metninin satır altı tercümesinden oluşmaktadır. Metin baştan sona kadar siyah mürekkeple yazılmış ve harekelenmiştir. Tercümesi yapılan kelimelerin altına ise daha küçük harflerle harekeli olarak kırmızı mürekkeple Türkçe çevirileri eklenmiştir. Eser, Memlük-Kıpçak Türkçesi ile kaleme alınmış olup kim tarafından ve ne zaman tercüme edildiği bilinmemektedir.

Bununla birlikte nüshanın tarihine dair önemli ipuçları ferağ kayıtlarında bulunmaktadır. Ayasofya 1449 numarada kayıtlı nüshanın sonunda yer alan ferağ kaydında nüshanın 12 Rebiulâhîr 912 [1506] Çarşamba günü Memlük askeri komutanlarından Karagöz tarafından istinsah edildiği belirtilmiştir.⁴⁸ Ayrıca Ayasofya 1448 numarada kayıtlı bir başka nüshanın ferağ kaydında istinsahın Melik Eşref Ebû Nasr Kayıtbay (1468-1496) döneminde gerçekleştiği bilgisi yer almaktadır.⁴⁹

Eser üzerine birçok akademik ve neşir çalışması yapılmıştır.⁵⁰ Hem dil özellikleri hem de yazım tekniği açısından değerli bir kaynak olan bu nüsha, Memlük döneminde dinî eserlerin Türkçeleştirilmesi ve anlaşılabilir kılınması yönündeki çabaların önemli bir örneğini temsil etmektedir.

Eserin başlangıç ve bitiş cümleleri şöyledir:⁵¹

[1ب] بِسْمِ اللَّهِ بِشَلْدُمُ تَكْرٍ أَدِ بِرْلَه الرَّحْمَنِ دُنْيَا دَه رَحْمَتُ إِدْجِي دُرُ مُؤْمِنُ لَه كَافِرُ لَه الرَّحِيمِ آخِرْتَدَه رَحْمَتُ إِدْجِي دُرُ مُؤْمِنُ لَه، الْحَمْدُ شُكْرُ اللَّهِ تَكْرِيَه ثَابِتُ دُرُ رَبِّ الْعَالَمِينَ بِسَلِيحُ دُرُ عَالَمُ لَرِي وَالْعَاقِبَةُ جَنَّتْ لِلْمُتَّقِينَ يَخْشَى لِرْجُونَ.

[58] صَنَعَ الرَّبُّ تَكْرِيكَ إِشْدِرْ عَزَّ اسْمُهُ أَدَى أُولُو أُولَدِي وَهُوَ غَيْرُ مَخْلُوقٍ أَوَّلُ يَارْدِلَمِشْدُرُ تَمَّتْ دُكَانْدِي الْمَقْدَمَةُ بِحَمْدِ اللَّهِ وَحَسَنَ تَوْفِيْقِهِ.

3.2.1.2. Terceme-i Mukaddime-i Ebi'l-Leys⁵²: Müellifi Meçhul

Eser, Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin *Mukaddime*'sinin satır altı tercümesidir. Ancak eserin kim tarafından ve ne zaman tercüme edildiği bilinmemektedir. Mevcut nüsha eserin tam metnini içermemekte; yarısından itibaren son kısmı eksik durumdadır.

Nüshanın dikkat çekici bir başka özelliği 20b varağından itibaren baş tarafı eksik olan yeni bir *Mukaddime* tercümesinin başlamasıdır. Bu durum 20b'den sonra formanın geri kalan kısmının kaybolmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu yeni tercüme satır altı değil, normal bir tercüme formatındadır. Bu yönüyle önceki tercümeden belirgin bir farklılık göstermektedir. Ayrıca nüsha üzerinde yapılan

⁴⁷ Terceme-i Şurûtu's-salât (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Atıf Efendi, 2795), 1b-58a; Terceme-i Mukaddime-i Ebi'l-Leys (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya, 1451), 1b-47b; Terceme-i Mukaddime-i Ebi'l-Leys (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya, 1449), 1b-27b.

⁴⁸ Terceme-i Mukaddime-i Ebi'l-Leys (Ayasofya, 1449), 27b.

⁴⁹ Terceme-i Şurûtu's-salât (Atıf Efendi, 2795), 58a.

⁵⁰ Zajackowski, *Le Traite Arabe Mukaddima D'abou'l-Lait As-Samarkandi, En Version Mamelouk-Kiptchak*; Toparlı, *Kitab-ı Mukaddime-i Ebi'l-Leysi es-Semerkindi*; Özkan, *Kitab-ı Mukaddime-i Ebi'l-Leysi es-Semerkindi*.

⁵¹ Terceme-i Şurûtu's-salât (Atıf Efendi, 2795), 1b, 58a. Eser 59 varaktan oluşmaktadır. 210x151 mm ebadında kâğıt kullanılmış; yazı alanı 175x117 mm olup sayfada 5 satır vardır. Her satırda yaklaşık 7 kelime mevcuttur. Nesih hatla yazılan bu nüshada ana metin siyah, satır altı tercüme ise kırmızı mürekkeple harekeli yazılmıştır.

⁵² Terceme-i Mukaddime-i Ebi'l-Leys (Kastamonu: Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, Kastamonu Halk Kütüphanesi, 320), 1b-20b.

incelemelerde kalem değışiklikleri açıkça görölmekte ve bu durum iki tercümenin farklı müstensihler tarafından kaleme alınmış olabileceğini desteklemektedir.

Eserin başlangıç ve bitiş cümleleri şöyledir:⁵³

[1b] بِسْمِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ حَمْدُ اللَّهِ اِيْجُوْنَ ثَابِتْدَرْ جَمِيْعِ عَالَمِلَرْنَكْ رَبِّسْدِيرْ، وَالْعَاقِبَةُ دَخِيْ آخِرَتْ لِلْمُتَّقِيْنَ قُوْرُقْجَلَرْ اِيْجُوْنْدَرْ. وَلَا عَدُوْا دُوْشْمَنْلُقْ يُوْقْدَرْ.

[20b] بَلَا حِسَابِ حِسَابِسْ وَلَا عَذَابِ غَزَابِسْ، وَرُوِيْ خَيْرِ وَيْرَلْدِكِيْ أَبُوْ هَرِيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ أَبُوْ هَرِيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.

3.2.1.3. *Terceme-i Şerh-i Mukaddime-i Ebi'l-Leys*⁵⁴: Müellifi Meçhul

Nüsha, 1a varagından 60b varagina kadar olan kısmında *Mukaddime* metninin satır altı tercümesi yapılmış, ancak diğer kısımlarda tercümeler boş bırakılmıştır. Satır altı tercümeler metne göre daha küçük harflerle yazılmış olup harekeleme yapılmamıştır.

1a varagında bismelinin üzerine kırmızı mürekkeple “هذا كتاب مقدمة أبو الليث السمرقندي” ifadesi yazılmıştır.⁵⁵ Eser, müellifi bilinmeyen bir *Mukaddime şerhinin* tercümesidir. Şerhin kim tarafından yazıldığı gibi tercümenin mütercimi de meçhuldür. Ancak satır altı tercümelerin belirli bir kısmıyla sınırlı kalması eksik istinsah edilmiş veya tamamlanmamış bir çalışma olabileceğine işaret etmektedir.

Eserin başlangıç ve bitiş cümleleri şöyledir:⁵⁶

[1b] بِسْمِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ حَمْدُ اللَّهِ اِيْجُوْنَ ثَابِتْدَرْ جَمِيْعِ عَالَمِلَرْنَكْ رَبِّسْدِيرْ، وَالْعَاقِبَةُ دَخِيْ آخِرَتْ لِلْمُتَّقِيْنَ قُوْرُقْجَلَرْ اِيْجُوْنْدَرْ. وَلَا عَدُوْا دَخِيْ ظُلُوْمْ يُوْقْدُوْر.

[47b] صَنَعَ الرَّبُّ تَكْرِيْكَ اِشْدِرْ عَزَّ اسْمُهُ اَدَى اُوْلُوْ اُوْلَدَى وَهُوَ غَيْرُ مَخْلُوْقٍ اُوْلُ يَارْدَلْمَشْدُرْ تَمَتْ دُكَانْدَى الْمَقْدَمَةُ بِحَمْدِ اللَّهِ وَحَسَنَ تَوْفِيْقِهِ.

3.2.2. Kelime Kelime/Cümle Tercüme

3.2.2.1. *Terceme-i Mukaddime-i Ebi'l-Leys*⁵⁷: Müellifi Meçhul

Eser, Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin *Mukaddime*'sinin baştan sona kadar tam tercümesidir. Tercüme “kırık mana” yöntemiyle yapılmış olup Arapça kelimelerin hemen ardından Türkçe karşılıkları verilmiştir. Bu yöntem eserin hem Arapça aslına hem de Türkçe anlamına eşzamanlı olarak erişim sağlamayı hedefleyen bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Ayrıca Türkçe kelimelerin de Arapça kelimeler gibi harekelenmiş olması metnin okunmasını ve anlaşılmasını kolaylaştırmayı amaçladığını göstermektedir.

Eserin 1a varagında serlevha içinde kırmızı mürekkeple “هذا كتاب مقدمة أبو الليث رحمة الله عليه” ibaresi yazılmıştır. Bu yapıyla eser hem metin tercümesi hem de yazım teknikleri açısından dikkat çeken bir örnek olup özellikle dönemin dil kullanımına ve tercüme yöntemlerine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

⁵³ *Terceme-i Mukaddime-i Ebi'l-Leys* (Kastamonu Halk Kütüphanesi, 320), 1b, 20b. Eser 20 varaktan oluşmaktadır. 205x150 mm ebadında kâğıt kullanılmış; yazı alanı 145x95 mm olup sayfada 9 satır vardır. Her satırda yaklaşık 8 kelime mevcuttur. Nesih hatla yazılan bu nüshada ana metin büyük harflerle siyah, satır altı tercüme ise küçük harflerle siyah mürekkeple yazılmıştır.

⁵⁴ *Terceme-i Şurûtu's-salât* (Atıf Efendi, 2795), 1b-58a; *Terceme-i Mukaddime-i Ebi'l-Leys* (Ayasofya, 1451), 1b-47b; *Terceme-i Mukaddime-i Ebi'l-Leys* (Ayasofya, 1449), 1b-27b.

⁵⁵ Eser, 3.1.7 numaralı başlıkta yer alan *Şerhu Mukaddimeti Ebi'l-Leys* adlı şerhin tercümesidir.

⁵⁶ *Terceme-i Mukaddime-i Ebi'l-Leys* (İstanbul: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Beyazıt, B2534), 1a-110a. Eser 110 varaktan oluşmaktadır. 165 x 100 mm ebadında kâğıt kullanılmış; yazı alanı 110 x 65 mm olup sayfada 7 satır vardır. Her satırda yaklaşık 8 kelime mevcuttur. Nesih hatla yazılan bu nüshada konuların başlangıç ve bitişlerine vurgu yapmak için “bab” ve “fasıl” başlıkları, “kavluhu” ile “yani” ifadeleri kırmızı mürekkeple yazılmış, ana metin büyük harflerle, satır altı tercüme ise küçük harflerle siyah mürekkeple yazılmıştır.

⁵⁷ *Terceme-i Mukaddime-i Ebi'l-Leys* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Başışlar, 3737-01), 1a-48a.

Eserin başlangıç ve bitiş cümleleri şöyledir:⁵⁸

[1] بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، الْحَمْدُ لِلَّهِ شَكَرَ اللَّهُ إِجْوَدُ، رَبِّ الْعَالَمِينَ أَيْلَهُ اللَّهُ كَيْمَ عَالَمِينَ رَّسَدِيْرُ وَالْعَاقِبَةُ دَخِي آخِرَتْ لِلْمُتَّقِينَ
اللَّهُ دَن قُورُقَجَلَرِ إِجْبُدُور، وَلَا عَدْوَانِ دَخِي دُوشْمَانَلِقِ يُوْقُدُور.

[48] صَنَعَ الرَّبُّ رَبُّكَ صَنَعْدَرُ وَهُوَ غَيْرُ مَخْلُوقٍ وَدَهِي غَيْرِي مَخْلُوفُدُورُ تَمَّتْ بِعَوْنِ اللَّهِ تَعَالَى.

3.2.2.2. *Terceme-i Mukaddime-i Ebi'l-Leys*⁵⁹: Müellifi Meçhul

Eserin baş ve son kısımlarından birkaç sayfa eksiktir. Ayrıca orta bölümlerinde yanlışlıkla başka bir nüshadan formlar ilave edildiği tespit edilmiştir. Özellikle 72-75. yapraklar arasında Türkçe dua içeren farklı formların karıştığı görülmektedir. Bu durum eserin sonraki dönemlerde düzenlenirken meydana gelen bir karışıklığa işaret etmektedir. Nüshanın bu şekilde farklı formlar içermesi eserin bütünlüğünün bozulmasına ve içeriğin tam olarak anlaşılmasına neden olabilmektedir. Tercümede kırık mana yöntemi kullanılmaktadır.

Eserin başlangıç ve bitiş cümleleri şöyledir:⁶⁰

[21] يَعْنِي دَلَالَتْ أَدَرْ وَجُوبُ أَوْزَرَنَه. وَقَوْلُهُ تَعَالَى: يَعْنِي دَخِي كِتَابُ دِيدَكُمُوزِ حَافِظُوا عَلَى الصَّلَاةِ وَالصَّلَاةِ الْوَسْطَى يَعْنِي نَمَازَلَرِي
صَقْلَكَ دَخِي أَوْزَرَنَمَازِي بَلْ.

[80ب] والثالث: الطهارة من الدم والقيح والصدید ونحوها قانده اریکدن بونک کبی لردہ باق اولمقدرد. قوله: من غیر السبیلین من غیر طریق القبل والدبر ارددن اوکده غیردن دمک اولور.

3.2.2.3. *Terceme-i Mukaddime-i Ebi'l-Leys*⁶¹: Müellifi Meçhul

Eser, Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin *Mukaddime*'sinin izahlı tercümesidir ve Türkçe tercümeler arasında şerh yöntemiyle yapılmış bir çalışma olmasıyla dikkat çekmektedir. Bu yönüyle sadece kelime bazlı bir çeviri değil, aynı zamanda metni açıklama ve derinlemesine anlamlandırma amacı taşıyan bir eserdir. Eserin giriş kısmında Semerkandî'nin ismine ve eserine atıflar yapılmakta, bu da eserin orijinal metninle sıkı bir bağlantı içinde olduğunu ve onun açıklanması için hazırlandığını göstermektedir. Bu özellikleri eseri hem dil hem de şerh metodolojisi açısından önemli bir yere taşımaktadır.

Eserin başlangıç ve bitiş cümleleri şöyledir:⁶²

[249ب] بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، أَوَّلُ كِي فَاضِلْ لَرْدَن بَر فَاضِلْ كِشِي وَارِدِي، أَبُو الْيَثِ فُقِيه دِيرْلَرْدِي، أَوَّلُ أَبُو الْيَثِ فُقِيه ايدر رحمت
اللَّهُ عَلَيْهِ بَاقِي أَشْبُو نَمَاز دَرْت مَذْهَبُهُ قَائِم طَرْمَشْدَر، شَرِيعَتِ حَكَمِ بَرْلَه مَعْرُوف وَمَشْهُورِ اَوْلْمَشْدَر.

⁵⁸ *Terceme-i Mukaddime-i Ebi'l-Leys* (Yazma Bağışlar, 3737-01), 1a, 48a. Eser 47 varaktan oluşmaktadır. 200x140 mm ebadında kâğıt kullanılmış; yazı alanı 175x106 mm olup sayfada 15 satır vardır. Her satırda yaklaşık 6 kelime mevcuttur. Nesih hatla yazılan bu nüshada ana metin büyük harflerle siyah, tercüme ise küçük harflerle siyah mürekkeple yazılmıştır. Konuların başlangıç ve bitişlerine vurgu yapmak için bab ve fasıl başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Cümle geçişlerini göstermek için durak işaretleri de kırmızı mürekkeple yapılmıştır.

⁵⁹ *Terceme-i Mukaddime-i Ebi'l-Leys* (Kastamonu: Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, Kastamonu Halk Kütüphanesi, 320), 21a-80b.

⁶⁰ *Terceme-i Mukaddime-i Ebi'l-Leys* (Kastamonu Halk Kütüphanesi, 320), 20a, 80b. Eser 61 varaktan oluşmaktadır. 205x150 mm ebadında kâğıt kullanılmış; yazı alanı 145x95 mm olup sayfada 13 satır vardır. Her satırda yaklaşık 11 kelime mevcuttur. Nesih hatla yazılan bu nüshada ana metin büyük harflerle siyah, tercüme ise küçük harflerle siyah mürekkeple yazılmıştır. Metin ile tercüme geçişlerini kolaylaştırmak için *Mukaddime* metninin üzerine kırmızı çizgi çekilmiştir.

⁶¹ *Terceme-i Mukaddime-i Ebi'l-Leys* (Kastamonu: Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, Kastamonu Halk Kütüphanesi, 2666-02), 259a-291a.

⁶² *Terceme-i Mukaddime-i Ebi'l-Leys* (Kastamonu Halk Kütüphanesi, 2666-02), 249b, 291a. Eser 42 varaktan oluşmaktadır. 170x130 mm ebadında kâğıt kullanılmış; yazı alanı 120x80 mm olup sayfada 11 satır vardır. Her satırda yaklaşık 9 kelime mevcuttur. Nesih hatla yazılan bu nüshada konuların başlangıç ve bitişlerine vurgu yapmak için bab ve fasıl başlıkları ve bazı kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ferağ kaydındaki bilgiye göre nüsha cemaziyelâhîr'in sonlarına doğru 924 [1518] senesinde yazılmıştır.

[291] إمدى أول كيم دله إقرار أول قولدن كلوز، پس إقرار يرادملشدر، أولكم تكرر من هدايتدر، اول يرادلامشدر، تمت بعون الله تعالى.

3.3. Manzume

3.3.1. Manzum Mukaddime: Müellifi Meçhül

Eserin mukaddimesinde, zahriye veya ferağ kaydının bulunduğu sayfalarda müellife ait herhangi bir bilgi yer almadığı için müellifin ismi tespit edilememiştir. Ancak eserin dokuzuncu beytinde geçen “ قال ” ifadesinden eserin Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin *Mukaddime*'sine yazılmış bir manzum eser olduğu anlaşılmaktadır.

Söz konusu eserin bahr-i recez usulüyle yazıldığı “ فهذه أرجوزة المقدمة متقدمة أبياتها ومحكمة ” belirtilmiştir. Ayrıca eser toplamda 270 beyitten oluşmakta olup ferağ kaydında bu durum “ أبياتها مأتان مع ” ifadesiyle açıkça belirtilmiştir. Ayrıca eser toplamda 270 beyitten oluşmakta olup ferağ kaydında bu durum “ أبياتها مأتان مع ” ifadesiyle açıkça belirtilmiştir. Ayrıca eser toplamda 270 beyitten oluşmakta olup ferağ kaydında bu durum “ أبياتها مأتان مع ” ifadesiyle açıkça belirtilmiştir.

Eserin başlangıç ve bitiş cümleleri şöyledir:⁶⁵

1. الحمد لله الذي أنشأنا من عدم ونطفة سوانا
2. شرفنا بأشرف الأديان وخصنا بالنطق والبيان
269. واختم له يا رب بالإيمان فأنت أهل العفو والغفران
270. أبياتها مأتان مع سبعين نظمته وخالقي معيني

3.3.2. Tuhfetü's-Sıbyân: İbn Abdişşekûr, Abdullah b. Muhammed b. Abdişşekûr el-Mekkî (ö. 1257/1841)

Manzum eser, bahr-i recez usulüyle yazılmış 124 beyitten oluşmaktadır. Müellif eserin Semerkandî'nin *Mukaddime*'sinin nazmedilmiş olduğunu sekizinci beyitte “ نظمت بما نثر المقدمة التي ” ve dokuzuncu beyitte “ فخذ تحفة الصبيان ” (أي الليث مولانا الفقيه المصدر) açıkça ifade etmiştir. Eserin adının ise on birinci beyitte geçen “ ” ifadesiyle “Tuhfetü's-Sıbyân” olduğu belirtilmiştir. Müellif kendi adını ne mukaddime de ne de ferağ kaydında zikretmektedir. Ancak Mektebetü'l-Haremi'l-Mekkî'de bulunan nüshanın zahriye sayfasında “Abdullah b. Muhammed b. Abdişşekûr” ismi yer almaktadır.⁶⁶

Eser Abdurrahman Azrak tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir. Bu çalışma eserin İslam dünyasına kazandırılmasını sağlamakla kalmayıp manzum fıkıh literatürü içinde önemli bir örneği ortaya koymaktadır. *Tuhfetü's-sıbyan* hem nazım tekniği hem de didaktik üslubu ile dikkat çeken bir eser olup eğitim amaçlı hazırlanmış klasik manzum metinlerin tipik bir temsilcisidir.

⁶³ “Ebü'l-Leys es-Semerkandî dedi ki: Zeki olanın anlayacağı meselelerdir.”

⁶⁴ “Beyitleri iki yüz yetmiş adettir. Onları nazmettim ve yaratıcım bana yardım edendir.”

⁶⁵ *Manzum Mukaddime* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Laleli, 3706-33), 350b-358b. Ancak Esad Efendi 3613 numarada (43b-47b) kayıtlı olan nüshanın yansından sonraki beyitleri eksiktir. Eser 9 varaktan oluşmaktadır. 210x190 mm ebadında kâğıt kullanılmış; yazı alanı 143x93 mm olup sayfada muhtelif beyitler vardır. Her satırda yaklaşık 8 kelime mevcuttur. Nesih hatla yazılan bu nüshada beyitler siyah mürekkeple yazılmıştır.

⁶⁶ Abdullah b. Abdişşekûr el-Mekkî İbn Abdişşekûr, *Tuhfetü's-sıbyân*, (Mekke: Mektebetü Haremi's-Şerîf, 1787), 1a.

Eserin başlangıç ve bitiş cümleleri şöyledir:⁶⁷

1. بدأتُ بِسْمِ اللَّهِ فِيمَا أَحَرَّرَ وَمَا لَيْسَ مَبْدُوءًا بِهِ فَهُوَ أَبْتَرُ
2. مَصْلٌ عَلَى طَهِ النَّبِيِّ وَآلِهِ وَأَصْحَابِهِ مَنْ لِلشَّرِيعَةِ أَظْهَرُوا
123. مُحَمَّدٌ الدَّاعِي إِلَى سُبُلِ الْهُدَى وَمَنْ جَاءَ بِالْدِينِ الْحَنِيفِ يُبَشِّرُ
124. وَأَصْحَابَهُ وَالْآلَ مَا هَبَّ شَمَّالٌ وَسَخَّ الْحَيَا أَوْ فَاحَ مَسَكٌ وَعَنْبَرٌ

3.4. Aidiyetinde Sorun Olanlar / Yazma Nüshalarına Ulaşılamayanlar

3.4.1. Şerhu Mukaddimeti Ebi'l-Leys: Sermârî, Zünnûn b. Ahmed b. Yûsuf (ö. 677/1278)⁶⁸

İbn Hacer (ö. 852/1449), müellifin Azerbaycan ve Diyarbakır'daki meşayihlerden ders aldığını, altmışlı yaşlarında Antep'e gelerek burada talebe yetiştirdiğini belirtmektedir. Ayrıca müellifin şerh yazdığı eserlerden birinin de Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin *Mukaddime'si* olduğunu ifade etmektedir.⁶⁹

Tabakât kitaplarında müellifin isminin "Sermârî," "Sermâvî" veya "Sermarî" şeklinde okunduğu belirtilmiştir.⁷⁰ Ancak tabakât kitaplarında müellifin adı ve eseri zikredilmiş olmasına rağmen yazma kütüphane kataloglarında böyle bir eserin varlığına dair herhangi bir kayıt tespit edilememiştir. Bu durum eserin kaybolmuş olabileceğini veya yazma nüshalarının henüz keşfedilmediğini göstermektedir. Aynı zamanda tabakât kitaplarında yer alan bu bilgiler müellifin eserine dair bir iz bulma veya eseri yeniden gün yüzüne çıkarma çalışmalarının önemini vurgulamaktadır.

3.4.2. Şerhu Mukaddimeti Ebi'l-Leys: İbnülyazıcı, İsmail b. Abdülbâkî (ö. 1121/1709)

Ziriklî, müellifin Dımaşk Hanefî fakihlerinden olduğunu, müderrislik ve vaizlik görevlerinde bulunduğunu ifade etmektedir. Ayrıca babasının kâtip olması sebebiyle müellifin "İbnülyazıcı" olarak tanındığını belirtmektedir.⁷¹ Eserleri arasında *Şerhu Mukaddimeti Ebi'l-Leys* adlı bir şerh bulunduğunu da zikretmesine rağmen⁷² yapılan araştırmalarda böyle bir eserin varlığına dair herhangi bir yazma nüshaya veya kayda ulaşılamamıştır. Bu durum eserin günümüze ulaşmadığını ya da farklı bir isim altında kaydedilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca bu eksiklik müellifin eserlerine dair daha kapsamlı bir çalışma yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

3.4.3. el-Müntehâ Şerhu Mukaddimeti Ebi'l-Leys: İbn Yûsuf, Saîd b. Yûsuf (ö. ?/?)

Tabakât ve terâcim kitaplarında ne müellifin adı ne de eserin ismi yer almaktadır. Ancak, *Hizânetü't-türâs*'ın fihristine göre, eser el-Mektebetü'l-Ezheriyye'de [55 Mecâmî'] 1275 numarasıyla kayıtlıdır. Eserin tabakât ve terâcim literatüründe bulunmaması onun dönemindeki ilmi çevrelerde yeterince tanınmamış olabileceğini düşündürmektedir. Bununla birlikte *Hizânetü't-türâs*'ın fihristinde yer alan bu kayıt, eserin varlığına dair önemli bir ipucu sunmakta ve yeniden keşfedilmesi için bir referans noktası

⁶⁷ Abdullah b. Abdışşekûr el-Mekkî İbn Abdışşekûr, *Tuhfetü's-sibyân* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, Fıkhu'l-Hanefî 5903, 98453), 1b, 5b. Nüsha, 4 varaktan oluşmaktadır. Nesih hatla yazılan bu nüshada konuların başlangıç ve bitişlerine vurgu yapmak için bab ve fasıl başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

⁶⁸ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâü'l-gumr bi-ebnâi'l-umr* (Mısır: Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1969), 1/113; *Terceme-i Şurûtu's-Salât* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hüdai Efendi 714: Matbaa-i Âmire, 1361), 1/280; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1795; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, 2/99; Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab fî ahbâri men zehab, thk. Abdülkadir el-Arnaûd-Mahmud el-Arnaûd* (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1986), 8/433; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 4/147.

⁶⁹ Askalânî, *İnbâü'l-gumr*, 1/113.

⁷⁰ "Sîn'in şedde ve fethasıyla, râ'nın sükûnüyle" Buhara'nın bir köyüne nispet edildiği belirtilmektedir. Bk. İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, 8/433. Sürmârî için bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1795; Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifin*, 1/364.

⁷¹ Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/317.

⁷² Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/317.

oluşturmaktadır. Ancak söz konusu nüshaya henüz ulaşamadığı için eserin incelenmesi gerçekleştirilememiştir.

3.4.4. *el-Fevâidü'l-Muğtenime Şerhu'l-Mukaddime: Tebânî, Celâlüddîn Rasûlen b. Ahmed b. Yûsuf (ö. 793/1390)*⁷³

Tabakât ve terâcim kitaplarında müellifin biyografisine geniş yer verilmekle birlikte söz konusu eserin müellife ait olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak *Mu'cemu târîhu't-türâs'ta*, *Hediiyetü'l-ârifîn* ve *Ziriklî* referans gösterilerek müellifin adı Yakub b. Celâl b. Ahmed et-Tebânî (ö. 793/1390) olarak zikredilmiş ve eserleri arasında yalnızca *el-Fevâidü'l-muğtenime fî şerhi'l-Mukaddime = Şerhu Mukaddimetü's-salât li-Ebi'l-Leys es-Semerkandî* gösterilmiştir.⁷⁴ Bununla birlikte *Hediiyetü'l-ârifîn* ile *Ziriklî* kaynaklarında müellifin adı Şerefüddîn Yakub b. Celâl b. Ahmed et-Tebânî ve vefat tarihi 827/1424 olarak farklı belirtilmektedir.⁷⁵ Ayrıca tabakât kitaplarında Şerefüddîn Yakub'un eserleri zikredilirken *el-Fevâidü'l-muğtenime* isimli bir esere rastlanmamaktadır.

Habeşî *Câmiu's-şurûh* adlı eserinde söz konusu eserin İtalya'nın Milano şehrindeki Ambrosiana Kütüphanesi ve Kahire'deki Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye'de (Şamile fihristi, 12705, 7:811) bulunduğunu ifade etmektedir. Ancak Habeşî, müellifin adını Rasûlen b. Celâl b. Ahmed et-Tebânî (ö. 793/1390) olarak zikretmiştir.⁷⁶ Bu farklılıklar eserin müellifi konusunda belirsizliğe yol açmaktadır.

Eserin yazma nüshalarını tespit etmek amacıyla yapılan kütüphane katalog taramalarında herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Ancak *Mu'cemu târîhu't-türâs* ve *Câmiu's-şurûh'ta* yer alan bilgiler eserin müellifine dair önemli birer referans olarak değerlendirilmektedir. Yine de eserin varlığı ve içeriği hakkında kesin bilgilere ulaşabilmek için yazma nüshaların doğrudan incelenmesi gerekmektedir.

3.4.5. *el-Cevâhirü'l-Müsmine ale'l-Mukaddime: Müellifi Meçhul*

Tabakât, terâcim ve fihrist kaynaklarında bu isimle kaydedilmiş bir eser tespit edilememiştir. Ancak Habeşî *Câmiu's-şurûh* adlı eserinde söz konusu eserin İskenderiye'de 3621 numarada kayıtlı olduğunu belirtmektedir. Eserin İskenderiye'de bulunabileceğine dair bu kayıt onun günümüze ulaşan tek nüshasının burada olabileceği ihtimalini doğurmaktadır. Ancak kütüphane kataloğunda yapılan detaylı taramalar sonucunda eserin mevcut durumu hakkında herhangi bir doğrulama yapılamamıştır. Bu durum eserin kataloglarda farklı bir başlık ya da isimle kaydedilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

3.4.6. *el-Minehu'l-Muazzama fî Nazmi Mesâili'l-Mukaddime: İbn Arabşah, Abdülvahhâb b. Ahmed b. Muhammed el-Osmânî (ö. 901/1460)*

Keşfü'z-zünûn müellifi, İbn Arabşah'ın Semerkandî'nin *Mukaddime* adlı eserini bahr-i recez usulüyle nazmettiğini belirtmekte ve başlangıç cümleleri olarak (بسم الإله ربنا مبتديا وحمد الله المعظم تاليا) ifadelerine yer vermektedir. Ancak yapılan araştırmalarda ne kütüphane kataloglarında ne de tabakât kitaplarında bu müellife ait bu isimde ya da benzer bir isimde bir kayıt bulunabilmiştir. Ayrıca içerik karşılaştırmalarında da bahsedilen beytin yer aldığı bir metne rastlanmamıştır. *Hizânetü't-türâs'ta* eserin Princeton Üniversitesi Kütüphanesi'nde 1163 numarada kayıtlı olduğu bilgisi verilmekteyse de çevrimiçi katalog taramalarında bu bilgiye ulaşamamıştır.

⁷³ Ali Rıza Karabulut - Ahmet Turan Karabulut, *Mu'cemü't-târîhu't-türâsi'l-İslâmî fî mektebeti'l-âlemi'l-mahtûtât ve'l-matbûât* (Kayseri: Dârü'l-Akabe, 2001), 5/3964.

⁷⁴ Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhu't-türâsi'l-İslâmî*, 5/3964.

⁷⁵ Bağdâdî, *Hediiyetü'l-ârifîn*, 2/546; *Ziriklî*, *el-A'lâm*, 8/197-198.

⁷⁶ Habeşî, *Câmiu's-şurûh*, 3/1811.

3.4.7. Şerhu Mukaddimeti Ebi'l-Leys: İbn Tûlûnî, Hasen b. Hüseyin b. Ahmed (ö. 909/1505)⁷⁷

Keşfü'z-zünûn müellifi, Tûlûnî'nin Semerkandî'nin *Mukaddime* adlı eserine bir şerh yazdığını ifade etmektedir.⁷⁸ Fuad Sezgin *Târîhu't-türâsi'l-Arabî* adlı eserinde bu şerhin İskenderiye'de Mektebetü'l-Belediyye'de Fihrisü Ma'hadi'l-Mahtûtâtî'l-Arabiyye kataloğunda 1/265, 5251 numarada kayıtlı olduğunu ve 26 varak hâlinde bulunduğunu bildirmektedir.⁷⁹

Hizânetü't-türâs da Fuad Sezgin'in bu bilgilerini teyit etmektedir. Ziriklî ve Kehhâle de müellifin *Mukaddime*'yi şerh ettiğini eserlerinde zikretmişlerdir.⁸⁰ Ancak ilgili nüshaya ulaşamadığı için eserin müellife aidiyeti kesin olarak doğrulanamamaktadır.

3.4.8. Tahrîcü'l-Mukaddime: İbn Emîru Hâc, Muhammed b. Muhammed el-Halebî (ö. 879/1474)⁸¹

Keşfü'z-zünûn müellifi Kâtib Çelebi, İbn Emîru Hâc'a atfedilen *Mukaddime* tahrirciyle ilgili bir bilgi sunmakta, ancak bu eserin gerçekliği ve müellife aidiyeti konusunda şüpheler bulunmaktadır. Yapılan araştırmalarda böyle bir eserin izine rastlanmaması Kâtib Çelebi'nin aktardığı bilginin doğruluğunu sorgulatmaktadır. Üstelik bu eserin İbn Emîru Hâc'a ait olduğunu ifade eden başka bir kaynağın bulunmaması bu iddianın yalnızca Kâtib Çelebi'nin ulaştığı sınırlı kaynaklara dayandığını düşündürmektedir.

Bu durum yazma nüshalarda sıkça rastlanan isnat ve aidiyet problemlerine bir örnek teşkil etmektedir. Tarihi kaynaklarda bir eserin müellife ait olduğuna dair bilgiler genellikle diğer kaynaklarla desteklenmediğinde yeterince güvenilir sayılmamaktadır. Bu tür durumlarda daha kapsamlı bir kaynak taraması yapmak ve eserlerin orijinalliğini teyit edebilmek adına diğer biyografi ve yazma eser kataloglarına başvurmak önem arz etmektedir.

3.4.9. Muhaddarâtü'l-fühûm fî mâ yete'allaku bi't-terâcimi ve'l-ulûm: Halil Ebü'l-Mürşid el-Mağribî (ö. 1180?/1767?)⁸²

Semerkandî'nin *Mukaddime* adlı eserine yazıldığı iddia edilen bu şerhle ilgili kaynaklar arasındaki çelişkiler dikkat çekmektedir. Fuad Sezgin şerhin Ebü'l-Mürşid el-Mâlikî el-Mağribî'ye ait olduğunu ve yazmanın Cezayir'de bulunduğunu ifade ederken⁸³ diğer kaynaklar farklı müellif isimleri ve tarihler vermektedir. Örneğin Ziriklî, eseri Halil b. İshak b. Musa'ya (ö. 776/1374),⁸⁴ *Hediyetü'l-ârifin* ise Ebu'r-Rüşd Halil b. Mürşid el-Mağribî'ye (ö. 1080/1670 civarında) atfetmektedir.⁸⁵ Bu da kaynaklar arasındaki tutarsızlıkları göstermektedir.

Ayrıca *Îzâhü'l-meknûn* ve *Tahbîru'l-Muhtasar* eserin Ebu'r-Rüşd Halil el-Mağribî'ye (ö. 1180/1767) ait olduğunu ifade ederek başlangıç cümlelerini de paylaşmıştır.⁸⁶ Bununla birlikte el-Mektebetü'l-

⁷⁷ Askalânî, *İnbâü'l-gumr*, 1/113; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1795; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, 2/99; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, 8/433; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 4/147; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 3/110.

⁷⁸ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1795.

⁷⁹ Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 3/110.

⁸⁰ Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/189; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 3/217.

⁸¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1795.

⁸² Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1795.

⁸³ Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 3/111.

⁸⁴ Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/315.

⁸⁵ Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/353.

⁸⁶ İsmail Paşa Bağdâdî, *Îzâhü'l-meknûn fî zeyl-i ala Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1947), 2/452; Tâciüddîn Behrâm b. Abdullah b. Abdülazîz ed-Demirî, *Tahbîru'l-Muhtasar ve huve's-şerhu'l-vasatu li-Behrâm alâ Muhtasari Halîl (Mısır: Merkez Necibeviyye li'l-Mahtûtât ve Hitmetü't-Türâs, 2013), 1/16.*

Ezheriyye'deki yazma incelendiğinde eser adı *Muhaddarâtü'l-fühûm fî mâ yete'allaku bi't-terâcimi ve'l-ulûm* olarak belirtilmekte ve içeriğinin Arapça gramerle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁷

Bu durum eserin Semerkandî'ye aidiyetiyle ilgili şüpheleri artırmaktadır. Muhtemelen eserin mukaddimesinde Semerkandî'nin isminin ve eserine yapılan atıfların bulunması yanlış bir şekilde bu eserin ona ait olduğu izlenimini oluşturmuştur. Ancak eserin içerik analizi onun Arapça gramer üzerine yoğunlaştığını ve Semerkandî'nin *Mukaddime*'si ile doğrudan bir ilişkisinin olmadığını göstermektedir.

Nüshanın başlangıç cümleleri, (بسم الله الرحمن الرحيم، وبه نستعين، حمدا لمن فتح لمن شاء بنسيم لطفه أبواب التبيان)، bitiş cümlelerin yer aldığı ferağ sayfasında ise nüshanın 11 Receb 1274 günü istinsah edildiği bilgisi yer almaktadır.⁸⁸

4. Sonuç

Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin *Mukaddimetü's-salât* adlı eseri, Hanefi mezhebinin fıkhi görüşlerini yansıtır. Eser, namaz ve namaz öncesi hazırlığa ilişkin pratik bilgileri sistematik bir şekilde ele alan ve bunları halkın anlayacağı bir üslupla sunan önemli bir ilmihal örneğidir. Eserde yer alan ahkâm konuları ayet ve hadislerle desteklenmiş, soru-cevap yöntemiyle açıklanmış ve tasavvufî-ahlakî perspektifler eklenmiştir. Ayrıca dönemin önemli fıkıh otoritelerine atıflar yapılmış ve mezhep içi farklı görüşler ele alınmıştır. Bu yönleriyle *Mukaddimetü's-salât* sadece fikhî tartışmalarla değil, aynı zamanda halkın dinî yükümlülüklerini anlamasına rehberlik eden zengin bir literatür örneği olarak da öne çıkmaktadır.

Mukaddimetü's-salât üzerine yapılan şerh ve haşiyeler, eserin derinlemesine anlaşılmasını sağlamak amacıyla farklı dönemlerde birçok alim tarafından kaleme alınmıştır. Gencevî'nin *et-Takdime fî şerhi'l-Mukaddime* ve Karamânî'nin *et-Tavzîh* gibi kapsamlı şerh çalışmaları, metindeki müşkülleri çözmeye ve okuyuculara kolaylık sağlamaya odaklanmıştır. Bununla birlikte bu şerhler arasındaki yöntem farklılıkları metne yapılan katkıları zenginleştirmiştir. Ancak bazı yazma nüshalardaki eksiklikler ve kataloglama hataları şerhler üzerine yapılan çalışmaların eksik veya yanlış değerlendirilmesine neden olmuştur.

Mukaddimetü's-salât'ın Oğuz ve Kıpçak dillere yapılan tercümeleleri, metnin daha geniş bir kitle tarafından anlaşılmasını sağlamıştır. Satır altı tercümele ve izahlı çeviriler özellikle Memlük-Kıpçak Türkçesi gibi dillerde kültürel bir köprü görevi üstlenmiştir. Tercümelerde "kırık mana" yöntemi gibi teknikler hem dil eğitimi hem de dinî metinlerin daha iyi kavranmasına katkıda bulunmuştur. Ancak bazı tercümelerin eksik istinsah edilmesi veya farklı formların eklenmesi gibi sorunlar bu çalışmaların bütünlüğünü zedelemiştir.

Eser üzerine yapılan manzum eserler metnin kolay ezberlenmesi ve geniş kitlelere hitap etmesi amacıyla kaleme alınmıştır. Bahr-i recez ölçüsünde düzenlenen bu metinler fıkıh ve ilmihâl bilgilerini ahenkli bir şekilde sunarak eğitim sürecini kolaylaştırmıştır. *Manzum Mukaddime* ve *Tuhfetü's-sıbyân* gibi eserler hem didaktik hem de edebi bir nitelik taşımakta ve metnin İslam dünyasında yaygınlaşmasına önemli katkılar sağlamaktadır.

Mukaddimetü's-salât üzerine yazıldığı iddia edilen ancak günümüze ulaşmayan veya aidiyeti tartışmalı olan eserler, bu literatürün eksik ve sorunlu bir yönünü oluşturmaktadır. Tabakât ve biyografi kitaplarında adı geçen, ancak yazma kataloglarında tespit edilemeyen eserler, metnin tarihsel bağlamını ve etkisini anlamayı zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte kataloglarda yer alan kimi kayıtların çelişkili olması veya yazma eserlerin fiziksel incelemesinin yapılmaması, bu eserlerin doğru bir şekilde değerlendirilmesini engellemektedir.

Eser-müellif eşleştirmesindeki temel sorunlar büyük ölçüde tarihsel bilgi aktarımındaki yöntemlerin sınırlılığından ve yazma eserlerin yeterince incelenmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu sorunların çözümünde en iyi yöntem, yazma eserlerin içerik olarak incelenmesidir. *Mukaddime*, ferağ kaydı,

⁸⁷ Halil Ebü'l-Mürşid el-Mağribî, *Muhaddarâtü'l-fühûm fî mâ yete'allaku bi't-terâcimi ve'l-ulûm* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, Genel 43143), 1b-21.

⁸⁸ Mağribî, *Muhaddarâtü'l-fühûm fî mâ yete'allaku bi't-terâcimi ve'l-ulûm* (Genel 43143), 1b, 23b.

istinsah notları ve içeriğe dair ipuçları gibi unsurlar bir eserin müellife aidiyetini belirlemede kritik rol oynar. Aksi halde yanlış bilgiler bir döngü halinde tekrar etmeye devam edecektir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

Abdullah Muhammed Habeşi. *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*. 3 Cilt. Ebu Dabi: el-Mecme'u's-Sekâfî, 2004.

Arpaguş, Hatice Kelpetin. "Bir Telif Türü Olarak İlmihal Tarihî Geçmişi ve Fonksiyonu". *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/22 (2002), 25-56.

Arpaguş, Hatice Kelpetin. "İlmihal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/139-141. Ankara: TDV Yayınları, 2000.

Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer. *İnbâü'l-gumr bi-ebnâi'l-umr*. 4 Cilt. Mısır: Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1969.

Aynacı, Mediha. *Osmanlı Kuruluş Dönemi Türkçe İlmihal Eserleri Çerçevesinde İlmihallerin Fıkhi Yönden Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.

Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. 2 Cilt. Beyrut: Darü't-Türâsi'l-Arabiyye, İstanbul 1951-Ofset baskı-, ts.

Bağdâdî, İsmail Paşa. *İzâhü'l-meknûn fi zeyl-i ala Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1947.

Carl, Brockelmann. *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*. 2 Cilt. Kahire, 1993.

Demirî, Tâcüddîn Behrâm b. Abdullah b. Abdülazîz. *Tahbîru'l-Muhtasar ve huve's-şerhu'l-vasatu li-Behrâm alâ Muhtasari Halîl*. 5 Cilt. Mısır: Merkez Necibeviyye li'l-Mahtûtât ve Hitmetü't-Türâs, 2013.

Dinler, Ferit. *Ebu'l-Leys es-Semerkandî ve Mukaddimetü's-Salat İsimli Eserinin Tahkiki*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Dinler, Ferit. "Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin (v. 373/983) Mukaddimetü's-Salât İsimli Eserinin Tahkiki Neşri". *İslam Hukuku Araştırmalar Dergisi* 28 (2016), 519-563.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 5. Basım, 2015.

Güman, Osman. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İlmihal Literatürü (1839-1922)". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/23 (2014), 167-211.

İbn Kutluboga, Ebü'l-Fidâ Zeynüddîn Kâsım. *Tâcü't-terâcim ve 't-tabakât*. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1992.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-zeheb fi ahhâri men zeheb. nşr. Abdülkadir el-Arnaûd-Mahmud el-Arnaûd*. 11 Cilt. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1986.

Kahraman, Abdullah. "Cumhuriyet Dönemi İlmihalleri: Fıkıh ve Toplumsal İhtiyaç Bakımından Bir Değerlendirme". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/24 (2014), 147-172.

Karabulut, Ali Rıza - Karabulut, Ahmet Turan. *Mu'cemü't-târîhu't-türâsi'l-İslâmî fi mektebeti'l-âlemi'l-mahtûtât ve'l-matbûât*. 6 Cilt. Kayseri: Dâru'l-Akabe, 2001.

Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn: tsh. M.[ehmet] Şerefettin Yalıtıkaya, Kilisli Rifat Bilge*. 2 Cilt. Ankara: Maârif Vekalet, 1941.

- Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâtî'l-fuhûl*. 6 Cilt. İstanbul: İRSİKA, 2010.
- Kaylı, Ahmet. *A Critical Study of Birgivi Mehmed Efendi's (d.981/1573) Works and Their Dissemination in Manuscript Form*. İstanbul: Boğaziçi University, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifin: Terâcîmu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, 1431.
- Küçük, Salim. "Satır Altı Kur'an Tercümeleri Üzerine". *Türk Ekini Dil ve Kültür Dergisi* 5 (2020), 13-20.
- Muhammed Nevevî b. Ömer b. Arabî. *Katrü'l-gays fî şerhi mesâili Ebi'l-Leys*. İstanbul: Haşimi Yayınevi, 2016.
- Şurûtu's-salât. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1361.
- Öngören, Reşat. "Kutbüddin İznîkî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/485-486. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Özkan, Mustafa. *Kitab-ı Mukaddime-i Ebi'l-Leysi es-Semerkandi*. Konya: Palet Yayınları, 2018.
- Şehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân. *el-Makâsîdül-l-hasene fî beyânikesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehirâ ale'l-elsine*. 5 Cilt. Dimaşk: Dârü'l-Meymene li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2005.
- Serahsî, Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. 31 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1978.
- Sezgin, Fuat. *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*. 4 Cilt. Riyad: Câmîati'l-İmâm Muhammed b. Suûdi'l-İslâmiyye, 1991.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasen. *Kitâbü'l-kesb*. thk. Abdülfettah Ebû Ğudde. 1 Cilt. Haleb: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1997.
- Toparlı, Recep. *Kitab-ı Mukaddime-i Ebi'l-Leysi es-Semerkandi*. Erzurum, 1986.
- Uleymî, Mucîruddîn Ebü'l-Yemen Abdurrahman b. Muhammed b. Abdurrahman. *el-Ünsü'l-celîl bi-târîhi'l-Kudsi ve'l-Halîl*. 2 Cilt. Umman: Mektebetü Dendîs, 1999.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Mızraklı İlmihal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/5-6. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Zajaczkowski, Ananiasz. *Le Traite Arabe Mukaddima D'abou'l-Lait As-Samarkandi, En Version Mamelouk-Kiptchak*. Warszawa, 1962.
- Zirikî, Hayreddin. *el-A'lâm: Kâmûsu terâcîmi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arabî'l-müsta'ribîn ve'l-müşteşrikîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 15. Basım, 2002.
- Yazma Eser Kaynaklar**
- Alkamî, Halil b. Mukbil b. Abdullah. *Müntehabü't-Tavzîh*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, Fıkhü'l-Hanefî 2252, Halim 33133, 1b-160a.
- Gencânî, Cibril b. Hasan. b. Osman. *et-Takdîme fî şerhi'l-Mukaddime*. İstanbul: Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, 393, 31a-198b.
- Gencâvî, Cibril b. Hasan. b. Osman. *et-Takdîme fî şerhi'l-Mukaddime*. Manisa: Manisa Yazma Eser Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade, 5474, 1a-177b.
- Gencâvî, Cibril b. Hasan. b. Osman. *et-Takdîme fî şerhi'l-Mukaddime*. Manisa: Manisa Yazma Eser Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 729, 1a-120b.
- Gencâvî, Cibril b. Hasan. b. Osman. *et-Takdîme fî şerhi'l-Mukaddime*. Erzurum: Erzurum Yazma Eser Kütüphanesi, Yazmalar, 119, 1a-162b.
- Gencevî, Cibril b. Hasan. b. Osman. *et-Takdîme fî şerhi'l-Mukaddime*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 409, 1a-201a.

- Halebî, Muhammed b. İbrahim b. Muhammed. *Şerhu Mukaddimeti Ebi'l-Leys*. Kahire: Mektebetü't-Teymûriyye, Fıkıh 12, 1972, 1b-60a.
- İbn Abdîşşekûr, Abdullah b. Abdîşşekûr el-Mekkî. *Tuhfetü's-sıbyân*. Kahire: Mektebetü Haremi's-Şerîf, 1787, 1b-3a.
- İbn Abdîşşekûr, Abdullah b. Abdîşşekûr el-Mekkî. *Tuhfetü's-sıbyân*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, Fıkhu'l-Hanefî 5903, 98453, 1b-5b.
- Kâdîzâde, Muhammed b. Muhammed. *Katarâtü'l-gays alâ Mukaddimeti'l-fakîh Ebi'l-Leys*. İstanbul:
- Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 906, 1a-41a.
- Karamânî, Muslihuddîn Mustafa b. Zekeriya b. Aydoğmuş. *et-Tavzîh*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya, 1270, 1a-247a.
- Karamânî, Muslihuddîn Mustafa b. Zekeriya b. Aydoğmuş. *et-Tavzîh*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 1815, 1a-134b.
- Karamânî, Muslihuddîn Mustafa b. Zekeriya b. Aydoğmuş. *Muhtasaru't-Tavzîh*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 7817, 1b-91b.
- Mağribi, Halil Ebü'l-Mürşid. *Muhaddarâtü'l-fühûm fî mâ yete'allaku bi't-terâcimi ve'l-ulûm*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, Genel 43143, 1b-23b.
- Manzum Mukaddime*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Laleli, 3706-33, 350b-358b.
- Şerhu Mukaddimeti Ebi'l-Leys*. İstanbul: Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi, Kemankes, 688-01, 1b-51b.
- Şerhu Mukaddimeti Ebi'l-Leys*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reşid Efendi, 232, 8b-55b.
- Şerhu Mukaddimeti Ebi'l-Leys*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmet Taviloğlu, 149, 1a-71b.
- Şerhu Mukaddimeti Ebi'l-Leys*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, 713, 1a-64a.
- Şerhu Mukaddimeti Ebi'l-Leys*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya, 4791-03, 1b-101a.
- Şerhu Mukaddimeti Ebi'l-Leys*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu, 208-01, 1b-62a.
- Şerhu Mukaddimeti Ebi'l-Leys*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya, 1447-02, 19b-32b.
- Şerhu Mukaddimeti Ebi'l-Leys*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reşid Efendi, 1025-09, 220a-263b.
- Terceme-i Mukaddime-i Ebi'l-Leys*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya, 1451, 1b-47b.
- Terceme-i Mukaddime-i Ebi'l-Leys*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya, 1449, 1b-27b.
- Terceme-i Mukaddime-i Ebi'l-Leys*. İstanbul: Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, Kastamonu Halk Kütüphanesi, 320, 1b-20b.
- Terceme-i Mukaddime-i Ebi'l-Leys*. İstanbul: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Beyazıt, B2534, 1a-110a.
- Terceme-i Mukaddime-i Ebi'l-Leys*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 3737-01, 1a-48a.

- Terceme-i Mukaddime-i Ebi'l-Leys*. İstanbul: Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, Kastamonu Halk Kütüphanesi, 320, 21a-80b.
- Terceme-i Mukaddime-i Ebi'l-Leys*. İstanbul: Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, Kastamonu Halk Kütüphanesi, 2666-02, 250b-291a.
- Terceme-i Şurûtu's-Salât*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1361.
- Terceme-i Şurûtu's-salât*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Atıf Efendi, 2795, 117a-127a.
- Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed. *Kitâbü Mukaddimeti Ebi'l-Leys*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya, 1443, 1b-32a.
- Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed. *Kitâbü Mukaddimeti Ebi'l-Leys es-Semerkandî*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya, 1450, 1b-35b.
- Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed. *Kitâbü'l-Mukaddime*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya, 1442, 1b-41a.
- Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed. *Kitâbü'l-Mukaddime fi'l-fikhi alâ mezhebi'l-İmâm Ebî Hanîfe*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya, 511, 32b-66a.
- Sentecî, Abdullah b. Muhammed b. Muhammed. *el-Mutavvel şerhu Mukaddimeti Ebi'l-Leys*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 45900, 1b-47b.